

Sastanak Hitler-Horthy 1936. i međunarodni položaj Jugoslavije

Sastanak Hitler-Horthy avgusta 1936. godine bio je od najvećeg značenja za međunarodnu situaciju stare Jugoslavije. U godini 1936, kada se naglo srušila već podrivena fasada versajske Evrope, ovaj sastanak bio je posledica nastalih promena i inicijator novih promena bitnih za sudbinu Podunavlja i Jugoslavije. Istovremeno je ovaj sastanak veoma značajna etapa u istoriji jugoslovensko-mađarskih odnosa.

1. Hitler ugrožava versajsku Evropu i Jugoslaviju

Dolazak Hitlera na vlast u Nemačkoj i neobično brzo »glajhšaltovanje« cele države u fašističkom smislu predskazivalo je svakome da će nacizmom očeličena Nemačka krenuti u revanš i rat.¹ Antijevrejska i anti-komunistička propaganda i akcija značile su da će posle uništenja »Jevreja i komunista« u Nemačkoj Hitler krenuti da uništi »jevrejsku demokraciju zapada« i »jevrejski socijalizam istoka«.² Gonjenje Jevreja nije bilo samo čudna idiosinkrazija jednog reakcionarnog režima nego opravdanje da se pošalju tenkovi na Pariz i Moskvu.³ Već je filozof Spengler ustao »protiv etape Lamettrie-Lenjin« a T. Mann je shvatao da Hitler želi da »revidira i 1917. i 1789. godinu«. Svet je video da »nekolicina uniformisanih terorista« razbija velike partije i uzima vlast u Berlinu.⁴ Svi su 1933. godine videli da »preporučena Nemačka« razbija »versajske okove« i pod parolom »nepravda nam je naneta u Versaju«, nastoji da nanese nepravdu svima, da se Hitler služi i delom »revizije nepravednog mirovnog ugovora« kao oruđem da potčini svet. Nacistički ideolozi su pisali da moraju osvojiti srednju Evropu, zatim slomiti Francusku i najzad krenuti na glavni posao — osvojiti »prostor na istoku«. Hitler je odmah počeo kvariti nemačko-sovjetske odnose; publicistika je pisala o pripremi

¹ Za ilustraciju nacizma dve pesme: Die Brigade Erhardt / schlägt alles kurz und klein / hüte dich ja, hüte dich / du Arbeiterschwein (N. D. Scarpi, Ungestraft unter Palmen, Zürich 1964, 58). Kommt einst die Stunde der Vergeltung/Sind wir zu jedem Massenmord bereit (J. Neuhäusler, Kreuz und Hakenkreuz. Der Kampf der Nationalsozialismus gegen die katholische Kirche und der kirchliche Widerstand, München 1946, I, 316).

² Godine 1924. računalo se da je u deset vlada sa 121 ministrom ukupno bilo pet Jevreja! (V. T. Angres, Juden im politischen Leben der Revolutionszeit. Deutsche Judentum im Krieg und Revolution, Tübingen 1971, 153).

³ Up. G. Holzweissig, Das Deutschland-Bild der britischen Presse im Jahre 1935, Hamburg 1967, 283.

⁴ O. Spengler, Der Mensch und die Technik, München 1931, 71. *Obzor*, 17. V 1933.

za veliku ulogu.⁵ Pa ipak, svet nije mogao poverovati da zemlja J. W. Goethea i Th. Manna priprema rat; Hitler je vešto vodio politiku po etapama, i čim bi nešto dobio, zahtevao je nešto novo, pa su tako nemački javni »zahtevi i žalbe« uvek bili samo minimalni deo pravih zahteva, a pristajanje na trenutne zahteve samo je dovodilo do novih; najzad, za mnoge ljude na Zapadu, ti zahtevi i nisu bili preveliki (ukidanje reparacija, normalno naoružanje, nacionalno ujedinjenje, eventualni pohod na Istok). U Pragu su upozoravali da Zapad greši ako misli da kupi sebi mir napuštanjem Jugoistoka i Istoka.⁶

Kako je Francuska, nosilac evropskog sistema, reagovala na paljenje tempirne bombe u Berlinu? Jugoslavija je bila francuski saveznik.⁷ Ali već u proleće 1933. godine primetio je rumunski ministar spoljnih poslova Titulescu da Francuska baš i neće mnogo braniti svoje male saveznike.⁸ U Francuskoj je u međuratnom periodu vladala desnica (od dvadeset godina, desni i »umereni« držali su vlast 14 godina), ali je Francuska stagnirala i slabila u odnosu na druge zemlje.⁹ Posle reakcionarne pobune u Parizu, februara 1934, na vlast nisu došli fašisti nego opet tradicionalna desnica, ali se nasuprot desnici i fašistima počeo polako stvarati Narodni front.¹⁰ Nestabilnost je bila velika i upućeni ljudi u Evropi govorili su da »nešto nije u redu sa Francuskom«. Neki cinični Englezi su je nazivali »bolesnom ženom Evrope«. Zaštićena Maginot-linijom i unutrašnje nesređena, Francuska nije bila suviše spremna da brani svoje male saveznike.

Od oko 1926—33. su se oko Jugoistoka sukobljavale Francuska i Italija, što je bilo normalno pri povlačenju Nemačke i Rusije i nezainteresovanosti Engleske. Jugoslovenski režim se u to doba plašio: 1. Mussolinija i njegovih saveznika (Mađarske i naročito Bugarske), 2. hrvatskog otpora velikosrpskom »centralizmu« i 3. »boljševičkog« pokreta. Režim je našao podršku u Parizu protiv sve tri opasnosti. Već od 1927. godine kralj Aleksandar počeo je svoju »nemačku igru«, a kada je na vlast došao revanšistički Hitler, činilo se da će »Nemci« ponovo poći u rat i ugroziti i Francusku i Jugoslaviju. Oko Jugoslavije se više nisu tukli Pariz i Rim nego je Berlin potiskivao Pariz i Rim (željan nagodbe sa Rimom). Bilo je jasno da se evropska situacija iz osnova izmenila. Potkraj 1934. godine bilo je jasno da će: 1. francuske trupe Nemcima pružiti samo otpor, a teško moći da spasavaju male zemlje; 2. svoje evropske pozicije Francuska će braniti upravo pomoću onih koji su do tada rušili versajski sistem; pomoću Mussolinija branit će Austriju; 3. pomoću SSSR-a braniti Čehoslovačku; 4. uz to, i pored neuspele »fašističke godine« 1934.

⁵ E. Banse, *Geographie und Wehrwille*, Berlin 1933, 251, 262. *Gen. Guderian* (Schnelle Truppen einst und jetzt, *Militärwissenschaftliche Rundschau* 2/1939, 243); »Ein Grossangriff mit Panzerdivisionen«.

⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn (skraćeno: PA), II, D-Ts, B. 11. Izveštaj iz Praga 12. XII 1934.

⁷ Up. V. Vinaver, O spoljnopolitičkoj orijentaciji Jugoslavije 1920—25, Zbornik MS za dr. nauke 44, 1966, 23—259 i V. Vinaver, Da li je jugoslovensko-francuski pakt iz 1927. godine bio vojni savez, *Vojnoistorijski glasnik* 1/1971, 145—183.

⁸ Arhiv ministarstva zahraničnih veci, Praha (AMZV). Izveštaj iz Beograda od 14. IV 1933, čislo 92, 93.

⁹ A. Maurois, *La France change de visage*, Paris 1956, 94.

¹⁰ M. Ragon, 1934—39 — *L'Avant-guerre*, Paris 1968, 32, 42, 45.

i reakcionarne vlade Doumergue odnosno Laval (koja je htela odnosno nije htela savez sa SSSR-om), u Francuskoj postepeno raste levi pravac. Za Jugoslaviju je ta francuska politika značila nešto sastvim drugo: 1. ulazak francuske posade u bunkere značio je da će Hitler prvo napasti male zemlje; 2. ulazak bersaljera u Beč značio je opkoljavanje Jugoslavije; 3. ruski tenkovi u Pragu značili su podsticaj jugoslovenskoj levljici, isto kao i 4. nova leva vlada u Parizu. Trebalo je naći nekoga ko bi uklonio sve četiri »nezgodne« tačke buduće francuske politike.

Zbog prepuštanja odbrane Austrije Mussoliniju slomilo se beogradsko poverenje u Pariz.¹¹ U Berlinu je otpravnik poslova Rašić oštro govorio protiv stare »francuske linije«. ¹² U toku 1935. francuska se ekonomska situacija veoma pogoršala.¹³ Tada je politika premijera Lavala (sporazum sa Italijom) bacila beogradski režim u najveću brigu. U martu 1935. Hitler je objavio opštu vojnu obavezu i stvaranje velike armije u Nemačkoj, pa su Francuska i Engleska još više tražile Mussolinija. Pariz je precenjivao Italiju, potcenjivao SSSR.¹⁴ Međutim, Mussolini i njegove pretnje bili su stalna opsesija svake jugoslovenske vlade.¹⁵ I CK KPJ znao je da od Italije i njenih saveznika preti neprekidna opasnost.¹⁶

Kada je pruski ministar-predsednik i član centralne nemačke vlade Göring u oktobru 1934. posetio Beograd dokazivao je jugoslovenskim i rumunskim predstavnicima da Reich podržava Beograd i Bukurešt (a ne Budimpeštu) i upozoravao da Francuska klečeći traži italijansku pomoć. Göringova akcija izazvala je bes u Rimu. Lavalova akcija za pridobijanje Mussolinija, u januaru 1935, izazvala je »konsternacija« u Beogradu.¹⁷ U Podunavlju su sada postojala dva paralelna bloka — francuska Mala Antanta i italijanski blok Rim-Beč-Budimpešta. Laval-Mussolinijeva akcija na zbliženju blokova propala je usled otpora Mađarske i Jugoslavije (tada uzajamno krvno zavadenih!). Premijer Gömbös odbijao je sporazume i stao uz Hitlera (jer se razočarao u Mussoliniju), knez Pavle je sve više računao na Hitlera (jer se razočarao u Francusku i plašio

¹¹ PA, Jug-Fr. B. 2. Beograd 7. IX, 7. XII 1934.

¹² Isto. Berlin 26. XI 1934.

¹³ Diplomatski arhiv državnog sekretarijata za spoljne poslove, Beograd (DASIP), KTO 1936, F. 11, 232 Fr. Paris 18. III 1936.

¹⁴ R. Aron, Paix et guerre entre les nations, Paris 1962, 69, 319.

¹⁵ Up. moje radove: Ugrožavanje Jugoslavije 1919—1932, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1968, 127—150; Jugoszlavia és Magyarországnak a tanácsköztársaság idején, Századok, 6/1971, 1217—1246. Italijanska akcija protiv Jugoslavije na albansko-jugoslovenskoj granici 1918—20, *Istorijski zapisi*, 3/1966, 488—515; Jedna epizoda iz života M. Rešetara, *Prilozi za književnost*, 3—4/1969, 282—287; Engleska i italijansko zaokružavanje Jugoslavije 1926—28, *Istorija XX veka*, Zb. radova, 8, 1966, 73—164; Spoljnopolitička pozadina uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa, *Zb. MS. dr. nauke*, 45/1966, 5—60; Politika Jugoslavije prema Italiji 1939—41, *Ist. zapisi*, 1/1968, 127—150; Prilog istoriji jugoslovensko-sovjetskog zbliženja 1940—41, *Ist. glasnik*, 1/1966, 3—59; Fašizam i jugoslovensko-albanski odnosi na početku drugog svetskog rata, *Ist. zapisi*, 1—2/1970, 99—128; Vojnopolitička akcija fašističke Italije protiv Jugoslavije u jesen 1939, *Vojnoistorijski glasnik*, 3/1966, 73—94.

¹⁶ Na primjer, 1929 — Arhiv radničkog pokreta u Beogradu (ARP), Fond Kominterne 1929/38.

¹⁷ Országos levéltár, Külügyi miniszterium, Budapest (OL, Küm), pol. 11, 221. Izveštaj mađ. poslanika iz Pariza od 15. I 1936.

Italije i Mađarske). Podunavski rogovi nisu se mogli složiti u vreći. Uz to, Hitler je u svakom bloku imao po jednu žrtvu (Čehoslovačku odnosno Austriju) i jednog prijatelja (Jugoslaviju odnosno Mađarsku); dva bloka se nisu mogla zblžiti u leto 1935. godine i čak su se raspadali iznutra, otvarajući put trećem gospodaru. Stresa-sporazum Francuske, Italije i Engleske, u aprilu 1935, plašio je jugoslovensku vladu i uznemirio sve jugoslovenske male saveznike, a francusko-sovjetski pakt u maju 1935. još je više zaplašio Beograd. Mussolini i Staljin, od kojih je beogradski režim toliko zazirao, dobijali su sve veću ulogu.

Spektakularno francusko-sovjetsko zblženje otpočeto 1931, intenzivirano 1933, bilo je ozvaničeno i teoretskim napadom Staljina na Engelsovu »Spoljnu politiku ruskog carizma« od 19. jula 1934: Engels nije video nemačku opasnost. Laval je svečano dočekan u Moskvi, ali je ipak potkraj 1935. napregao sve snage da se sporazume sa Hitlerom!¹⁸

Ulazak SSSR-a u evropsku politiku zaplašio je beogradsku vladu koja se veoma bojala novog uspona KPJ posle krize 1929—34. Posle leve epohe 1928—32. u Evropi je vladalo »prelazno doba«, ali je glavna parola KPJ u toku 1934. bila »za sovjetsku vlast«; parola »protiv rata i fašizma« značila je borbu »protiv jugoslovenskog fašizma i rata koji on priprema«; u proleće 1935. KPJ je i dalje imala kao glavne parole — rušenje okvira države, revoluciju ugnjetenih masa i nacija, »živela radničko-seljačka sovjetska Hrvatska«.¹⁹

Nemačka je pobeđivala: u martu 1935, i pored kršenja vojnih klauzula, engleski ministar spoljnih poslova Symon posetio je Führera, u maju je Laval, na povratku iz Moskve, lično objasnio Göringu da francusko-ruski pakt nije suviše važan, u junu je nastao separatni anglo-nemački »pomorski sporazum«; jugoslovenski izveštaj iz Pariza od juna 1935. javljao je da je Francuska izgubila sve pozicije. Premijer Jevtić odbio je francuske zahteve da se zblži sa Rimom i Moskvom. Sada se činilo da je Beograd našao čoveka koji će ukloniti sva strahovanja, ukloniti nemački napad, Mussolinijevo opkoljavanje, sovjetski »prodor u Prag«, koji će braniti režim od unutrašnjih i spoljnih neprijatelja. Hitler je u leto 1934. bio naprosto neverovatno srdačan prema jugoslovenskom poslaniku.²⁰ U toku 1934. množili su se podaci o novom jugoslovensko-nemačkom »prijateljstvu«, uz burne mađarske proteste u Berlinu.

2. Promena u Jugoslaviji

Nemačka ofanziva na jugoistoku — Göringova turneja u maju-junu 1935 — bila je važan simptom novih odnosa. Göring je u Budimpešti Gömbösu govorio da treba »razbiti boljševičku Čehoslovačku« i tražio

¹⁸ Documents on German Foreign Policy, C-4, London 1960, 779, 825, 826, 833, 835, 836, 841, 847, 850, 859, 868, 925.

¹⁹ *Proleter*, organ centralnog komiteta KPJ, 1929—42, Beograd 1968, 354, 276, 302, 308, 356, 367, 368, 371, 375, 376, 382. ARP, KOI 1935/3, 37. ARP, Hrv. 1/5, 122. Up. V. Vinaver, KPJ i pitanje »ratne opasnosti« 1919—35, *Istorijski glasnik*, 1—2/1970, 108.

²⁰ DASIP, KTO 1934, F. 7, 211 Ncm, VI. Izveštaj iz Berlina od 7. XII 1934.

»mađarsko-jugoslovensko prijateljstvo«. U Beogradu je opominjao »čuvajte se boljševičkog Praga« i uveravao da Hitler neće podržati Mađarsku ili Italiju protiv Jugoslavije. Borba Göringa za jugoslovensko-mađarski sporazum značila je, naravno, izolovanje Čehoslovačke, buduće nemačke žrtve. Jevtić je odbijao sporazum sa Rimom i Moskvom, iako je bio francuski »pitomac«, a kada je u junu 1935. premijer postao Stojadinović, ta linija se još jasnije pokazala. U unutrašnjoj politici pre-stao je režim diktature i ponovo se prišlo parlamentarno-partijskom životu, ali je zato i u spoljnoj politici došlo do radikalnog »realističnog« zaokreta. Odvajanje od Francuske, vidljivo od jeseni 1934, sada je intenzivirano.²¹ Oslabela Francuska vezivala se za Mussolinija, dok je Hitler nudio zaštitu protiv Mussolinija i protiv Mađarske.²² Turska, koja je od 1934. postala gotovo najveći jugoslovenski prijatelj, savetovala je u Beogradu »ne angažovati se protiv Nemačke«.²³ Sovjetska diplomatija očekivala je promenu jugoslovenske politike, kao što je to mislila i nemačka diplomatija. Göring je sav srećan ispričao poljskom ministru Becku da »Jugoslavija neće ući u sovjetski blok«. Beck je to u Ženevi ispričao mađarskom kolegi: Jugoslavija sada vodi nezavisnu politiku, ne ulazi u »rusku sferu«, vodi »poljsku« politiku. On je tražio neodložni mađarsko-jugoslovenski sporazum.²⁴ Stojadinovićeve vlada je u Rimu na početku avgusta saopštila da želi najbolje odnose sa Italijom i tražila podršku protiv eventualne restauracije u Beču. Na bledskom sastanku Stalnog saveta Male Antante ponovo su se čule najoštrije reči protiv eventualne austrijske restauracije, kao pogrešnog, neodrživog leka protiv Anschlussa. Stojadinović je produžio za Pariz i od premijera Lavala čuo da Francuska želi nagodbu sa Nemačkom; Stojadinović je jednom francuskom funkcionaru ispričao da je to moguće ako se žrtvuju Austrija i poljski koridor. Žestoka borba protiv restauracije sve je više vezivala Beograd za Berlin, a to je onemogućavalo da se uspostave bilo kakvi jugoslovensko-sovjetski odnosi. Istovremeno je i sa turske strane savetovano da Jugoslavija i Turska ne treba nikako da se eksponiraju protiv Nemačke: ako bi u okviru francusko-sovjetskog bloka stali protiv Hitlera, on bi smesta stao na stranu Mađarske i Bugarske! Sve jače jugoslovensko priklanjanje ka Berlinu bilo je zaista uslovljeno i strahom od Italije i Mađarske, koja nikako nije pristajala na Göringove predloge.²⁵ Novi jugoslovenski poslanik u Berlinu Cincarmarković, u decembru 1935, saopštio je da Jugoslavija nikada neće stati nasuprot Nemačkoj, a nemački ministar spoljnih poslova mu je pričao da je Italija oslabila (vodi kolonijalni rat), pa Jugoslavija može voditi nezavisnu politiku. Besni italijanski poslanik u Bukureštu odmah je »tužio« Stojadinovića kod sovjetskog poslanika: Hitler sprema rat protiv SSSR-a, a Stojadinović, eto, pristaje uz

²¹ AMZV, Beograd 21. X 1936, č.1316; Rim 29. VI 1935, č.312.

²² Z. Avramovski, Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta od 24. I 1937. na odnose među članovima Balkanskog sporazuma, JIC 2/1965, 3.

²³ DASIP, Poslanstvo u Turskoj (PT), F.21, tur-jug, 228. Ankara 28. VI 1935. Up. V. Vinaver, Jugoslawien und die Türkei 1918—34, Tarih arastirmalari dergisi, 1967, cilt V, sayi 8—9, 241—286.

²⁴ AMZ, Tel. došle, Bukurešt, 9. VIII 1935, 342. OL, Küm, pol. 16/7, 2939. Ženeva, 9. IX 1935. Documents on German foreign policy (DGFP), C-4, 404, 409.

²⁵ PA, Jug-it, B.8. Rim, 15. VIII 1935. Jug-Fr, B.4, Beograd, 9. IX 1935. DASIP, PT, F.30, 340. Ankara, 12. VIII 1935.

Hitlera. Beograd je potkraj 1935. pokazivao sve veći skepticizam prema Francuskoj i igrao na nemačku kartu, parirajući italijansko-mađarskoj opasnosti.²⁶ Jugoslovensko-francuski odnosi bili su »u previranju« i slabljenju, pisao je službeni cirkular jugoslovenske diplomatije.²⁷

Tako se u Evropi brzo rušila blistava fasada francuske Evrope i ponavljala se slika iz sredine XIX veka: mirna Nemačka postaje velika sila. Francuska politika bila je u krizi, Jugoslavija je postajala nezavisna, a Göring je sebi stavio u zadatak da zbliži Beograd i Budimpeštu i tako suzbije francusko-italijanski uticaj, izoluje Prag i zavlada srednjom Evropom.

Ali ako se jugoslovenski režim promenio i od nacionalističkog, versajskog, borca za status quo postao »prijatelj« Hitlera, promenila se i unutrašnja situacija: KPJ je od negatora državne celine koji je pozivao »protiv fašizma (jugoslovenskog) i rata (koji on sprema protiv Italije, Mađarske, SSSR-a)« sada postala »branilac demokratije, borac za celinu ugrožene države«. U Moskvi se za prvi maj 1935. nije više govorilo o svetskoj revoluciji; glavno je bilo sprečiti rat koji Hitler priprema.²⁸ Posle jedinstvenog fronta iz 1933—34, kada su nacionalne partije dobile zadatak da preuzmu socijaldemokratske mase (a Kominternu je potkraj 1933. žestoko kritikovala francusku i čehoslovačku partiju što saraduju sa socijaldemokratijom), dolazilo je doba narodnog fronta.²⁹ Već u junu 1934. počele su saradivati francuska Komunistička i Socijaldemokratska partija, pa je M. Thorez u julu saopštio da će komunisti braniti domovinu; uskoro je potpisan pakt o saradnji, a ujesen 1935. KPF obratila se Radikalnoj partiji sa levim predlozima; na izborima u maju 1935. francuski komunisti glasali su često za buržoaske (radikalske) kandidate. Prvi komitet tripartitnog narodnog fronta formiran je 17. VI 1935. u Parizu, a na dan nacionalnog praznika išli su zajedno lideri komunista, socijalista, radikala; u oktobru radikali su usvojili levi program protiv fašizma u zemlji. Tri leve partije ustale su protiv Lavalove unutrašnje i spoljne politike u decembru 1935, a u januaru 1936. formirale zajednički komitet, koji je uskoro oborio Lavalu. Pokret je vodio Léon Blum, koji je već u avgustu 1935. oštro ustao protiv »nemačkih intriga u Jugoslaviji« i nemačke vlasti u Mađarskoj i Bugarskoj.³⁰

Slična se promena u KP odigrala i u Jugoslaviji. U »levo doba« ona je htela razbiti državnu celinu.³¹ Ali u toku 1934. KPJ je obustavila kampanju protiv »socijalfašista«, prodirala u mase i svi su zapažali »naglu promenu«. ³² Nacionalno ugnjetavanje, koje je zauzimalo glavno mesto u borbenoj taktici KPJ, sada je rešavano po principu da se ugnjetene nacije ne moraju otepeti od celine.³³ Na četvrtoj partijskoj konferenciji,

²⁶ L. Deak, Siedmy marec 1936 a Mala Dohoda, *Československi časopis. hist.*, 3/1969, 326. Documents diplomatiques français, 2 Serie, I, Paris, 1960, 59, 61, 78.

²⁷ DASIP, LP, I-6, 946, Beograd 30. XII 1935.

²⁸ PA, IV, Rusland, Po.5, B.30. Moskva, 6. V 1935. Po.1, B.10, Moskva, 28. X 1935.

²⁹ Ovde o tome neće biti ništa izneto.

³⁰ L'Oeuvre de Léon Blum (1934—37), Paris 1964, 122.

³¹ Up. V. Vinaver, KPJ i balkanska politika Jugoslavije (1929—34), *Balkanica*, 3/1972, 454.

³² *Radničke novine*, 27. VII 1934.

³³ Up. V. Vinaver, Cesthja shqiptarë ne shtypin e KPJ 1919—1939, *Gjurmime albano-logjike*, 1/1971, 89.

u decembru 1934, ipak je ponovo osuđeno ujedinjenje Jugoslavije i saopšteno da režim priprema rat protiv svih suseda i još protiv SSSR-a. CK KPJ smatrao je da se režim koleba između Pariza i Berlina (ne misleći da je to velika razlika); ali u martu 1935. CK je ustao protiv režima zato što se zbližava sa Hitlerom i dao parolu o širokoj borbi za demokratska prava, za narodni front i normalne demokratske zahteve. Za prvi maj 1935. CK je još ustajao protiv Mačeka i Davidovića, a onda je došao zaokret u Splitu, u junu 1935. Ne više razbijanje državne celine, nego borba protiv jugoslovensko-nemačkog zbliženja.³⁴ CK je saopštio da komunisti brane domovinu i tražio naslon i savez sa Francuskom i SSSR-om. To je bila i linija novog VII kongresa Kominterne: za narodni front u svakoj zemlji, za međunarodni savez. CK KPJ je sada zahtevao odbranu države, prekid sa Hitlerom, demokratske slobode, novu vladu Maček-Davidović.³⁵ KP Mađarske tada je priznala da demokratske partije nisu fašističke, ali je odbijala i dalje svaku saradnju i tek 1936. (kada je Kominterna smenila celi CK) stala na novu liniju.³⁶ Tako je u momentu kada je režim počeo da se oslanja na Nemačku, KPJ, dotada od režima difamirana kao antidržavna i defetistička, sada ustala za nacionalnu slobodu, protiv vezivanja za Hitlera, protiv režima. CK KPJ je zahtevao da se sruši Stojadinovićeve vlada (uveren da je KPJ srušila i Jevtića). U septembru 1935. KPJ je ustala protiv Stojadinovića, a za demokratiju i naslon na Francusku, okupljajući mase oko spoljnopolitičkih parola.³⁷ Velika hapšenja komunista potkraj 1935. davala su novu bazu za sporazum Berlina i Beograda, a u januaru 1936. režim je zabrinuto pratio uspon akcije KPJ, uveren da je za to »kriv« francusko-sovjetski pakt.³⁸ Göringove reči dobijale su na važnosti.

3. Hitler zahteva mađarsko-jugoslovensko prijateljstvo

Italijanski napad na Etiopiju (»abisinski rat«) od oktobra 1935. konačno je razbio Stresa-blok jer se Italija sukobila sa Engleskom, a Francuska nije dobila ljubav ni Mussolinija ni Baldwin; zaboravljena je Nemačka a Italija je počela da Hitleru nudi sporazum i savez. Obično se uzima da sve velike promene u Evropi pred drugi svetski rat potiču od promena izazvanih abisinskim ratom. Laval je oštro ustao protiv Engleske: ona u junu sklapa sporazum sa Hitlerom, u oktobru udara po Italiji i Mussolinija poklanja Hitleru. Evropska levica stala je uz sankcije Društva na-

³⁴ ARP, KI 1934, 260, 265; KI 1935/205, 316—1. *Proleter*, 375, 378, 387. Istorijski arhiv KPJ, II, Beograd 1949, 346, 348. R. Colaković, Kazivanje o jednom pokoljenju, II, Sarajevo 1968, 385.

³⁵ *Proleter*, 391, 407. ARP, KI 1935/520, 622.

³⁶ *Szakacs Kalman*, Vita a KPM-ben a népfrontpolitika nehány kérdésről a Komintern VII kongresszus megöli hétekbén, Párt-történelmi közlemények 1/1964, 91, 94. *Kallay Gyula*, A magyar függetlenségi mozgalom, 1936—45, Budapest 1965, 32, 33, 38. *Kommuistickéskii internacional* (Moskva), 15/1936, 117.

³⁷ ARP, KI 1935/373, 374, 378, 379, 381, 382, 401, 520, 622. *Proleter*, 391, 392. ARP, CK KPJ 1935/8. *Srp i čekić*, sept.-okt. 1935.

³⁸ PA. Geheimakten, Bolsch. Jug. Po.19. Beograd, 19. XII, Zagreb 28. XII 1935. DASIP, LP, I-15b, 27. Beograd, 7. I 1936. AMŽV, Beograd, 10. I 1936, č.46.

roda, protiv fašizma i njegovog osvajačkog rata.³⁹ CK KPJ ustao je protiv rata i na jednom zagrebačkom sastanku od 6. oktobra 1935. komunisti su odlučili da je prošlo vreme defetizma: borićemo se ako Mussolini napadne.⁴⁰ Francuska je pokvarila odnose sa Italijom i sa Engleskom i jugoslovenska diplomatija shvatala je da se Pariz brani od Hitlera pomoću Mussolinija, potencijalnog agresora protiv Jugoslavije. U januaru 1936, prilikom otvaranja jedne italijanske izložbe u Budimpešti, govorilo se i o reviziji protiv Jugoslavije, pa je poslanik Dučić protestovao u Rimu. Međutim, u toku pregovora, u decembru 1935. i januaru 1936, utvrdila je jugoslovenska vlada da bi svako angažovanje bilo veoma opasno, jer Francuska stoji po strani, Engleska ne može da pomogne, a Mađarska, Austrija, Bugarska, Albanija bi sigurno stale uz Mussolinija.⁴¹ Ogromna nesigurnost zahvatila je beogradske krugove, koji su sve više računali na nemačku pomoć.⁴² Francuski uticaj je bio sve slabiji u Beogradu: dolazilo je doba engleskog uticaja i nemačkog »prijateljstva«. Službene publikacije pisale su da je vrlo bedna jugoslovensko-francuska ekonomska razmena, a da robu, koja više ne ide za Italiju, sada uzima Nemačka i time pojačava svoj uticaj.

Italija je morala da se sporazumeva i zbližava sa Hitlerom. Jugoslovenski konzul javljao je iz Trsta da je nestalo plzenskog piva i da svi piju münchensko.⁴³

Abisinski rat na početku 1936. godine za Mađarsku je predstavljao trijumf: polako se stvara italo-nemačko-mađarski blok pomoću kojega će Budimpešta da tuče Beograd zajedno sa Mussolinijem. Jugoslaviji je taj rat pokazao da je zemlja ugrožena a da na Zapadu nema pomoći. Uz to, kako je Mussolini bio zauzet u Africi i nije mogao da spasava Austriju od Hitlera, u Beču ponovo nikla ideja habsburške restauracije kao leka protiv nacizma. Restauraciju nisu hteli ni u Beogradu ni u Budimpešti, a naročito je nisu hteli u Berlinu, pa se na bazi sprečavanja ideje restauracije naglo zbližavala grupa država koje su se tome protivile.

Mađarski šef države Horthy već je u maju 1934. video da austrijska restauracija dovodi do najtešnje nemačko-jugoslovenske saradnje, koje se toliko bojao. Mađarska vlada bila je očajna zbog nemačko-italijanskog sukoba oko Austrije; ona je u leto 1934. molila Mussolinija da ne šalje trupe u Austriju, jer će onda tamo ući i nemačko-jugoslovenske trupe.⁴⁴ Blok Rim-Beč-Budimpešta spasao je Austriju od Hitlera, ali su se oba bloka sukobila (što je izolovalo Čehoslovačku). Jevtić je u februaru 1935. nedvosmisleno pisao da bi u slučaju restauracije preduzeo jugoslovensko-nemačke vojne mere!⁴⁵ Stojadinović je zahtevao sporazum o jugoslo-

³⁹ *Proleter*, 380, 412. ARP, CK KPJ, 1935/9.

⁴⁰ ARP, KI 1935/521.

⁴¹ Ž. *Avramovski*, Pitanje učešća Jugoslavije u vojnim sankcijama protiv Italije za vreme italijanske agresije na Etiopiju, IC 1/64, 22, 23, 25, 28, 30.

⁴² Hitler je slao oružje Abisiniji, da bi se Mussolini tamo što duže zadržao (*M. Funke*, Sanktionen und Kanonen. Hitler, Mussolini und der internationale Abessinienkonflikt 1934—36, Düsseldorf 1970, 43—45).

⁴³ DASIP, KTO 1936, F.12, 243 It, III, 524. Trst, 17. I 1936.

⁴⁴ PA, Öst. Un, Po.3, B.3. Budapest, 3. XI 1934. AMZV, Beograd, 4. V 1934, 61.

⁴⁵ DASIP, LP, I-4, 156. Beograd, 14. II 1935.

vensko-nemačkoj akciji (što je Hitler odbio).⁴⁶ U toku decembra 1935 — februara 1936. Stojadinovićeve vlada povelila je pravu kampanju protiv austrijske restauracije i istovremeno odbijala svaku bližu saradnju sa austrijskom vladom, predstavljajući pred Nemačkom sve to kao gest koji koristi i Nemačkoj.⁴⁷

Protiv restauracije bio je uperen i veoma srdačan razgovor poslanika u Budimpešti, Vukčevića sa premijerom Gömbösom.⁴⁸

Sve je više bilo elemenata koji su zblizavali Beograd i Budimpeštu. Ali je službena mađarska politika bila »revizija«; političar Bajcsi-Zsilinski je smatrao da je 1918. bio »prevrat« koji je stvorio nove nacionalne države, pre svega Čehoslovačku, a da sada Mađarska zahteva »(novi) prevrat (fordulatot várunk)!«⁴⁹ Jugoslovenska vlada već je 1919. godine dobro stajala sa mađarskim reakcionarnim krugovima; ona je u slozi pregovarala sa Mađarskom 1926, ali je Mađarska išla za revizijom, za razbijanjem obruča Male Aantante i već u januaru 1928. prebacivala Nemcima što prijateljuju sa Jugoslavijom, uzalud nastojeći da se zblize Rim, Berlin i Budimpešta; u Beogradu se 1929. smatralo da će Mađarska biti »buduća nemačka avangarda« i 1932. nastao je pravi sukob koji se smirio u leto 1934, ali je ponovo svom snagom buknuo posle marsejskog atentata.⁵⁰ Za celo to vreme Nemačka je neprestano zahtevala da Mađarska prekine sa kampanjom protiv Jugoslavije; na sastanku Hitler-Gömbös, u junu 1933, Hitler je zahtevao da Mađarska svoju akciju upravi samo protiv Čehoslovačke a pomiri se sa Jugoslavijom (pa i Rumunijom). Mađarska na to nije pristajala!⁵¹ U toku 1934. godine mađarska diplomatija neprestano je prekorevala Nemce zbog dobrih odnosa sa Jugoslavijom! U leto 1934. sklopljeni su jugoslovensko-mađarski sporazumi koji su imali likvidirati ustašku akciju; u jednom razgovoru u Beogradu, 24. jula, sa jugoslovenske strane govorilo se o eventualnom ustupanju Horgoša i Sente! Onda je marsejski atentat silno zaoštrio jugoslovensko-mađarske odnose i Gömbös je morao ponovo da traži podršku u Rimu. Budimpešta i Beograd u januaru 1935. složno su ustali protiv francusko-italijanskog Dunavskog pakta! U aprilu 1935. poljski poslanik u Budimpešti intervenisao je kod ministra spoljnih poslova Kanye da dođe do mađarsko-jugoslovenskog sporazuma; Kanye je pristao, ali da dobije jugoslovenske

⁴⁶ DGFP, C-4, 423, 458, 486, 936. DASIP, LP, I-4, 1154. Beograd, 30. XI 1935.

⁴⁷ PA, Jug-Un, B.2, Beč, 14. X 1935. PA, Jug-Fr, B.2, Beograd, 14. II 1936. PA, Öst-Un, B.3. Budapest, 24. II 1936. DASIP, LP, I-11, 228. Beograd, 18. II 1936. DGFP, C-4, 1079.

⁴⁸ AMZV, Budimpešta, 24. I 1936, 66.

⁴⁹ *Magyarország*, 25. XII 1934.

⁵⁰ V. Vinaver, Jugoslavija i vojna intervencija protiv Mađarske 1919. godine, *Ist. glasnik*, 1—2/1967, 3—49. V. Vinaver, O neuspelom jugoslovensko-mađarskom zblizenju 1924—25. godine, *Istorija XX veka*, Zb. radova, 9, 1968, 187—244. *Wulf-Dieter Schmidt-Wulffen*, Deutschland-Ungarn 1918—1933, Diss. Wien 1969, II, 383, 412, 419, 422, 459, 467, 544. *Ormos Mária*, Bethlen koncepcioja az olasz-német szövetséggröl (1927—31), *Tört. szemle*, 1—2/1971, 142, 153. AMZV, Beograd 19, VI 1929, č. 198. V. Vinaver, Jugoslavija i Mađarska, 1918—1933, Beograd 1971, 502; V. Vinaver, Publicistička delatnost Bele Linderi i jugoslovensko-mađarski odnosi 1922—35, *Zb. MS*, Istorija, 1/1971, 162.

⁵¹ *Karsai Elek*, A budai Sándorpalatában történt, 1919—1941, Budapest 1963, 247. *Juhász Gyula*, Magyarország külpolitikája, 1919—1944, Budapest 1968, 144, 145.

ponude; u maju je bio završen jugoslovensko-mađarski sukob pred Društvom naroda i svi zainteresovani su počeli da teraju Mađare na sporazum, a što je videla i jako zainteresovana bugarska diplomatija. Na sastanku Stojadinovića i mađarskog predstavnika premijer je saopštio da želi najbolje odnose i zatražio je spisao mađarskih žalbi. U isto vreme Dučić je ispričao Mussoliniju da je Mađarska konačno stala na stranu Nemačke. Pod pritiskom Varšave i Berlina Mađarska je već pristajala na »pomirenje« (naročito premijer Gömbös i Horthy).⁵² Kanya je u aprilu 1935. još odbijao nemačke predloge, a onda je u maju došao Göring. On je zahtevao mađarsko-jugoslovenski sporazum i čak da Mađarska ne ometa Jugoslaviju ako dođe u sukob sa Mussolinijem, ako on bude sprečavao Anschluss! Ali Göringovi predlozi nisu usvojeni u Budimpešti, jer je Horthy radio i sa Nemačkom i sa Italijom. Nemačka je sada vodila kampanju protiv »boljševičke Čehoslovačke« i zahtevala od Mađarske da se uključi u tu borbu i da sporazumom sa Jugoslavijom obezbedi sebi slobodna leđa. Najzad je Kanya u junu 1935. saopštio Nemcima da ništa ne zahteva od Jugoslavije. Zatim je došao veliki korak Vukčevića kod Kanye 17. jula 1935: za zbliženje i normalizaciju.⁵³

Kanya je 29. avgusta 1935. saopštio nemačkom poslaniku da je dobio jugoslovensku ponudu o zbliženju, da se stavi »debeli crta iza sukoba«. Kanya je bio prilično skeptičan i uvek je ustajao protiv »srpske vlade«, ali je sada pristajao na pregovore. On je i češkom poslaniku ispričao da Göring želi mađarsko-jugoslovensko zbliženje. Stojadinovićeve izjave mađarskom poslaniku od 14. avgusta zaista je obećavala normalizaciju. Mađarska diplomatija je i Litvinovu izjavila da želi poboljšanje odnosa sa Jugoslavijom! Berlin i Varšava sada su vršili veliki pritisak u Budimpešti da dođe do pregovora; u septembru je i engleski predstavnik A. Eden zahtevao te pregovore. U septembru 1935. posetio je Gömbös ponovo Nemačku i dobio preporuke da se zbliži sa Jugoslavijom; Gömbös je teško pristajao, ali mu je onda saopšteno da bez toga neće dobiti nemačko oružje! Uzalud je Gömbös razbijao nemačko-jugoslovensko zbliženje, čak su i njega terali na sporazum sa Stojadinovićem! Zatim je 18. IX 1935. mađarski predstavnik ponovo razgovarao sa Stojadinovićem, uz klicanje nemačke i poljske štampe. U oktobru se u Budimpešti davala »Gospođa ministarka« kao »rezultat« ovog »pregovaranja«. Kanya je tada video »izvesne početke prijateljskog razvoja«, ali i slabi napredak od jula 1935. I Hitler je u oktobru naređivao da se načini sporazum, preteći Mađarima da im inače neće dati nikakvo oružje.⁵⁴

⁵² M. A. Kobr, *Hungary's War*, London 1943, 13. AMZV, Budimpešta, 7. III 1935, 112. AMZV, Rim, 7. VIII 1935, 377. PA, II, Bulg-D, B. 2. Sofija, 18. VI 1935. OL, Küm, pol. 16/7, 2222. Beograd, 3. VII 1935.

⁵³ *The Confidential Papers of Admiral Horthy*, Budapest 1965, 81, 82. *Kerekes Lajos*, *Anschluss 1938*, Budapest 1963, 175. *Ormos Mária*, *Franciaország és a kéleti biztonság 1931—36*, Budapest 1969, 383. AMZV, Budimpešta, 17. VII, 19. VII 1935, 516, 521. PA, Jug-Un, B. 3, Budimpešta, 29. VIII 1935.

⁵⁴ *Adam Magda*, *Magyarország és a kisantant a harmincas években*, Budapest 1968, 77. *Karsai*, A budai Sandorpalatában történt, 278, 279. OL, Küm, pol. 23/1, 2938. Ženeva, 9. IX 1935. PA, Jug-Un, B. 3, Budimpešta, 19. X 1935.

4. Nemačka akcija u Podunavlju

Tako je u kasnu jesen 1935. Hitler terao mađarsku vladu da napusti politiku opšteg juriša protiv svih suseda i da usvoji nemačku liniju: svi zajedno protiv Praga, svi zajedno sa Beogradom. U isto vreme je Hitler zahtevao od Rumunije da ne propusti sovjetsku vojsku ka Pragu (inače će podržati Mađarsku), a rumunski političari počeli su da od Hitlera traže obećanje da neće podržati mađarske zahteve.

Mađarska vlada nastojala je da izade iz »obruča Male Antante« i počela je da usvaja Hitlerove predloge, ali je videla da Stojadinović i ne misli na neki veliki sporazum.⁵⁵ I nemački poslanik u Beogradu nije verovao da će se Stojadinović toliko pomiriti sa Gömbösom da napusti Malu Antantu bez ikakve koristi.⁵⁶ Ipak se atmosfera silno popravila i u novembru je poslanik Alt predao Kanyinu poruku premijeru. Tada je već Stojadinović ispričao nemačkom poslaniku da Mađari »neće sporazum«, pa je poslanik von Heeren očitao lekciju Altu! Kanya se žalio Nemcima da Stojadinović i ne misli na sporazum, dok je Stojadinović uveravao Nemce da Kanya sve to koči.⁵⁷

Za to vreme se ugroženi austrijski kancelar Schuschnig počeo nadati da će u Pragu naći podršku; sastao se sa Benešom, u januaru 1936, pa se Beneš žalio na Stojadinovića a Schuschnig na Gömbösa! Jugoslavija je odbila sporazum sa Bečom, a Mađarska je svim silama prekidala austro-češki sporazum. Beograd i Budimpešta upropastili su zблиženje dva bloka, kao i u januaru 1935. godine. Novi plan češkog ministra spoljnih poslova Hodže o podunavskom zблиženju odbijali su Mađarska i Jugoslavija (ne želeći da se zameri Hitleru). Hodža nije uspeo da se zbliži sa Mađarskom, a Hitler je pretnjama u Pragu i Beču i koracima u Beogradu i Budimpešti slomio »Hodža-plan«. U okviru te akcije Nemačka je ponovo pokrenula jugoslovensko-mađarsko zблиženje u januaru 1936. Kanya se opravdavao da Jugoslavija ne želi sporazum. Ali kada je sa mađarske strane pokrenuta akcija da predsednik beogradske opštine Ilić poseti Budimpeštu, a sa tim se složio i Stojadinović, mađarska politika je to otklonila! Zato je potkraj januara Göring zatražio da mađarska vlada podnese spisak svojih žalbi koji bi on odneo u Beograd i rešio problem.⁵⁸ U februaru se završilo suđenje u Aix-en-Provenceu marsejskim atentatorima, pa je »zблиžavanje« najzad moglo da otpočne. Gömbös je uveravao nemačkog poslanika da će postepeno popraviti atmosferu sa Jugoslavijom i onda lako razbiti Malu Antantu. Mađarski zahtevi predati su najzad u Berlinu: pitanje graničnih prelaza, »manjinskih« prava, bez pomena o teritorijalnim zahtevima. Göring je trijumfovao.⁵⁹

Iako je otpala Ilićeva poseta, u mađarskoj javnosti shvatali su da moraju pristati na nemačke zahteve; sa time se slagao i uticajni bivši premijer

⁵⁵ PA, Jug-Un, B. 3, Budimpešta, 5. XI 1935.

⁵⁶ PA, Jug-Un, B. 3, Beograd, 3. XII 1935.

⁵⁷ Konzul u Zagrebu već je išao na prijateljske večeri sa banom, generalima i političarima (OL, Küm, pol. 16/7, 3750. Zagreb, 10. XII 1935).

⁵⁸ PA, Jug-Un, B. 3, Budimpešta, 28. I, Berlin 8. II 1936. DGFP, C-4, 1167.

⁵⁹ DASIP, LP, III-2, 336. Beograd, 28. II 1936. PA, Jug-Un, B. 3, Budimpešta, 17. II 1936.

Istvan Bethlen. Stojadinović je 28. II 1936. saopštio poslaniku Altu da sada može da nastane nova era u uzajamnim odnosima; posle nekoliko dana mađarski je poslanik u Berlinu saopštio da vlada pristaje na sve nemačke zahteve. Ali se Stojadinović ponovo žalio nemačkom poslaniku da Mađarska ne želi dobre odnose! Sada je, potkraj februara 1936, i bugarska vlada bila o svemu obavještena. Ministar spoljnih poslova Kjosiv Ivanov ispričao je nemačkom poslaniku da uskoro dolazi do mađarsko-jugoslovenskog sporazuma a onda se stvara i blok Budimpešta-Beograd-Sofija, oslonjen na Nemačku; u tom cilju je car Boris boravio u Beogradu.⁶⁰

U to doba mađarsko-jugoslovenskog zbližavanja buknuła je svom snagom nemačka kampanja »protiv boljševizma«. Već u maju 1935. Berlin je napao »francusko-boljševički pakt«, saopštavao da »boljševički« aerodromi oko Praga ugrožavaju Nemačku; »sve zlo i sva zategnutost dolaze od ovog pakta«, pisala je nemačka štampa. Još nenaoružana, Nemačka nije mogla pokazati svoju snagu, ali je u januaru 1936. upozoravala svet da »boljševizam ulazi u Evropu« (»Litvinov u Londonu, Tuhačevski u Parizu«), da je francusko-sovjetski pakt poništio Locarno-pakt. Pripremao se ulaz nemačke vojske u demilitarizovanu Rheinsku zonu (što je bilo zabranjeno u Locarnu 1925). U februaru 1936. nemačka kampanja se pojačala; svakom posetiocu Hitler je govorio da brani Evropu od boljševizma. Uzalud je Beneš uveravao da nije nikakav boljševički »bandit« ili nosač aviona. Istovremeno je vođena i nemačka kampanja protiv rumunskog ministra Titulescu, koji je bio spreman na pakt sa SSSR-om i propuštanje Crvene armije u pomoć Pragu. Titulescu se u decembru 1935. žalio da je Stojadinović javio kralju Carolu da Engleska ne želi jugoslovensko-sovjetske odnose. Zapravo, jugoslovensko-nemačko zbliženje onemogućilo je beogradskom režimu da uspostavi odnose sa Moskvom, iako je ta ideja bila neprekidno živa (naslon na Moskvu protiv Musolinija); odnosi nisu uspostavljeni 1934. godine.⁶¹ Potkraj 1935. godine govorio je knez Pavle nemačkom poslaniku o »boljševičkoj opasnosti« i uskoro se videlo da se u pitanju stava prema SSSR-u iz osnova razlikuju Prag i Beograd. U toku januara-februara 1936. nemačka štampa hvalila je jugoslovenski režim da se »odupire boljševizmu« i neprestano ima uspeha: suzbija komuniste, odbija vezu sa SSSR-om, sprečava restauraciju. Beograd je protiv boljševizma, protiv restauracije, neće protiv Nemačke! I zaista, od odnosa sa SSSR-om kneza Pavla su odvrćali ne samo Hitler nego uzdržana Engleska pa čak i Laval! Iz unutrašnjih razloga režim je odbijao da uspostavi odnose sa SSSR-om.⁶² Tako se u

⁶⁰ PA, Jug-Un, B. 3, 21. II, 26. II, 27. II 1936. OL, Küm, pol. 16/7, 139. Beograd, 28. II 1936, Berlin, 6. III 1936. Diplomaciai iratok Magyarorszáğ külpolitikájahoz 1936—1945, II, Budapest 1965, 104.

⁶¹ Up. V. Vinaver, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919—39, *Istorija XX veka Zb. radova* 7, 1965, 181; V. Vinaver, Pašić, radikali i pitanje uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa, 1919—26, *Pregled*, 1/1967, 217—230; V. Vinaver, Prilog istoriji jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1919—34, *Ist. glasnik*, 1/1965, 52; V. Vinaver, O jugoslovensko-sovjetskoj trgovini između dva rata, *Pregled*, 1—2/1967, 93—109.

⁶² AMZV, Beograd, 11. II 1936, 233.

početku marta 1936. Jugoslavija razilazila sa Čehoslovačkom po liniji SSSR-a, Austrije, Nemačke.⁶³ To je naravno razbijalo Malu Antantu.

Sedmoga marta 1936. nemačke trupe posele su demilitarizovanu Rheinsku oblast. Francuska nije preduzela nikakvu vojnu akciju, smatrajući da bez Engleske i Italije ne može ratovati!⁶⁴ Francuska armija nije mogla da istera tri nemačka puka, a kako bi u slučaju potrebe mogla poći protiv nemačkih utvrđenja na Rheini! U Parizu su generali osećali poraz.⁶⁵ Društvo naroda i anglo-francuski pregovori nisu doneli ništa i mali francuski saveznici su razočarano gledali ka Parizu: Francuska bez Engleske nije mogla da se pobrine o sebi, a kako će za nas! Stojadinović je istupao neutralno, nasuprot angažovanom Titulescuu. Francuska je pokušala da se Mussoliniju oproste sankcije, kako bi stao protiv Hitlera, što je razbesnelo jugoslovensku vladu.⁶⁶ Beneš je shvatio da »posle samoubistva Francuske Jugoslavija mora da pođe u Nemačku«. Hitlerov trijumf oduševio je mađarsku vladu.⁶⁷ U Beogradu i Bukureštu su se plašili da Mađarska ne odbaci vojne klauzule mira, ali je Nemačka savetovala Kanyi da to ne uradi, da ne bi opet zbližio Malu Antantu. Stojadinovićev ekspoze od 6. marta pominjao je prijateljstvo sa Francuskom, najbolje odnose sa Engleskom (parlament kliče!), zaboravljene nesporedne sa Italijom, ekonomske odnose sa Nemačkom, želju da prema Mađarskoj iščezne nepoverenje.⁶⁸ Kanya je odgovorio da se slaže i napao Malu Antantu, ne pominjući ništa zlo o Jugoslaviji.

Nemačkoj se žurilo da sredi mađarsko-jugoslovenske odnose u novoj atmosferi. U aprilu se u Berlinu računalo da bi sporazum oslobodio jugoslovenske trupe za odbranu od Italije i veću akciju na Balkanu; došlo bi i do jugoslovensko-bugarskog sporazuma. Time bi se olabavio i Balkanski pakt i Mala Antanta. Nemačka će tako moći da formira blok svojih prijatelja, svoju uticajnu sferu. Zato je trebalo i dalje raditi u Beogradu i Budimpešti. Istovremeno je snažno porasla i poljska akcija. U januaru 1936. poljska diplomatija je uveravala Mađarsku da Jugoslavija ostaje van anti-nemačkih blokova. U Varšavi su u martu saopštili mađarskom poslaniku da lično ministar Beck putuje u Beograd da razlabavi Malu Antantu, odvoji Jugoslaviju i sprovede mađarsko-jugoslovensko zbliženje. U aprilu 1936. posetio je poljski premijer Budimpeštu (gotovo kao demonstracija protiv Čehoslovačke) i Kanya je govorio da na poljski zahtev pristaje na sporazum sa Jugoslavijom. Istovremeno je mađarska vlada u Varšavi uputila svoje zahteve prema Jugoslaviji (manjinske) da ih Beck odnese u Beograd.⁶⁹ Beck je svečano dočekan u Beogradu potkraj maja 1936. i savršeno se razumeo sa Stojadinovićem. Evropska štampa pisala je da Beck odvaja Jugoslaviju od Praga i Pariza. Odmah zatim je mađarskom poslaniku u Varšavi saop-

⁶³ AMZV, Beograd, 8. III 1936, 416.

⁶⁴ DDF, 2-I, 1963, 443, 445.

⁶⁵ *Gen. T. Abord*, Les relations de la politique et de la strategie. La Défense nationale, Paris 1958, 291.

⁶⁶ *Deak*, Siedmy marec, 325.

⁶⁷ DASIP, Društvo naroda, F. 29, 22. Budimpešta, 13. III 1936. AMZV, Budimpešta, 13. III 1936, 219.

⁶⁸ Sten. beleške Nar. skupštine 1935—36, III, 125, 126, 128.

⁶⁹ Diplomáciai iratork, II, 122. OL, Küm, pol. 16/7, 139. Varšava, 19. III 1936.

šteno da Stojadinović pristaje na sporazum. Ali je Kanya bio skeptičan: Stojadinović oseća da je miljenik u Berlinu i Varšavi pa odbija sve savete. Zatim je poljski poslanik uveravao Kanyu da Stojadinović pristaje da učini po mađarskim zahtevima. U toku juna Poljska je naprosto naredivala Mađarskoj da otpočne sa pregovorima, uveravajući je da se Stojadinović odvaja od Čehoslovačke. Treba samo naći formulu o prijateljstvu, napadajući i o nacionalnoj manjini; poljska diplomatija molila je Kanyu da pokaže malo gipkosti. Čas je došao, uveravali su u Varšavi u julu 1936, neka Mađarska pomogne Stojadinoviću, neka saopšti da nema teritorijalnih zahteva prema jugu. U isto vreme je poljski poslanik u Beogradu gotovo prisiljavao mađarskog kolegu da pokaže »umerenost« u pregovorima. Poljski poslanik Dembicki je u avgustu referisao u Varšavi. Kanya se morao saglasiti i naredio je Altu da otpočne pregovore o poboljšanju života mađarske manjine u Jugoslaviji. U septembru 1936. u Varšavi su klicali: Stojadinović »mazi manjinu«, otvara kulturne institucije, put je otvoren. Poljska je radila na raspadu Male Antante i nije čudo što je u julu 1936. poljski ambasador u Moskvi oštro ukoren »jer Poljska radi za Hitlera«. ⁷⁰

I Göring je pojačao svoju akciju. Jugoslovenski poslanik u Berlinu 10. marta 1936. izjavio je da Jugoslavija želi to traženo prijateljstvo s Mađarskom, ali da Kanya uvek odugovlači. Göring je sutradan intervenisao kod mađarskog poslanika, a ministar von Neurath podržao je taj korak, pa je Kanya 14. marta morao da izjavi kako upravo on želi svaki sporazum. Nemačkom poslaniku predao je spisak mađarskih zahteva, a zatim je Göring ponovo saopštio mađarskom poslaniku da ga Stojadinović moli da sredi sve to. ⁷¹ Najzad je potkraj marta Stojadinović ispričao nemačkom poslaniku da se raduje što je nastalo smirenje u tim odnosima. Zahtevao je da Mađarska obustavi revizionističku kampanju prema jugu i svaku podršku ustašama. Dobio je mađarski spisak i obećao je Altu da će se sve polako rešiti. Ali veće stvari za mađarsko stanovništvo učiniće tek kada odnosi budu bolji. ⁷²

Kanya je dolazio u nepriliku i činio se intervencionistima Göringu i Becku kao saboter, pa je izbegavao da pominje neke zahteve prema Jugoslaviji; on je uveravao da pristaje na pregovore zato što su se Hitler i Jugoslavija zbližili. U Beogradu je francuski poslanik video da poslanik von Heeren zahteva dobre odnose sa Mađarskom. Međutim, u razgovoru Kanya-Vukčević od 31. marta 1936. oba sagovornika su se uzajamno optuživala da rade za Hitlera! ⁷³

Mađarsko oklevanje i jugoslovensko izbegavanje pravih pregovora moglo se objasniti odbijanjem Stojadinovića da se kompromituje pregovorima (koji mu nisu bili potrebni) i tajnom željom Kanye da sačeka neke »nove događaje« u Jugoslaviji. U Mađarskoj se znalo za hrvatski otpor i za beogradsko približavanje Nemačkoj zbog »nacionalnog pitanja«. ⁷⁴ Ma-

⁷⁰ M. Wojciechowski, Stosunki polsko-niemieckie 1932—1938, Poznan. 1965, 332.

⁷¹ Diplomáciai iratok, II, 100, 101, DGFP, C-5, 79, 172, 223. OL, Küm, pol. 16/7, 139. Berlin, 15. III 1936. PA, Öst-Un, B. 3, Berlin, 16. III 1936.

⁷² PA, Jug-Un, B. 3. Beograd, 24. III 1936.

⁷³ DDF, 2-II, 419. OL, Küm, pol. 23/7, 1136. Budimpešta, 31. III 1936.

⁷⁴ Up. V. Vinaver, Promene u jugoslovenskoj spoljnoj politici 1927—1934. g. u vezi sa nacionalnim pitanjem, *Ist. glasnik*, 1/1969, 134.

đarski konzul u Zagrebu zabeležio je razgovor Mačeka i Milana Banića: Maček je zahtevao federaciju uz odvojene finansije i vojsku, pri čemu bi se sporazum postigao za dvanaest časova. Banić je odgovorio: a šta ako se Srbi sporazumeju sa Mađarskom i Italijom za šest sati?⁷⁵ U Ankari je jugoslovenski poslanik Lazarević ispričao mađarskom kolegi da Maček može postati premijer u toku vremena i da nije »separatista«.⁷⁶

Ali je nemačka štampa na početku 1936. upozoravala da je pitanje restauracije vezano za »hrvatsko pitanje«, a da Nemačka sprečava restauraciju. Istovremeno je nemačka štampa uveravala da se Pavelićeva »plava dama« (iz njegovog romana »Lepa plavojka«) zapravo povezala sa KPJ! U leto 1936. opet je nemačka štampa pisala da Stojadinović zbog nerešenog »hrvatskog pitanja« mora pristajati na Anschluss. U martu 1936. sastao se francuski poslanik Dampierre sa Mačekom i pitao ga o hrvatskim zahtevima; Maček je zahtevao federaciju, a mađarski konzul se nadao da je to samo minimum, a pravi zahtev je — nezavisna Hrvatska.⁷⁷ U toku aprila pisala je italijanska štampa o »neredima u Zagrebu«; tada je Maček dao intervju italijanskoj agenciji »Stefani« da je teror velikosrpskih četnika neizdržljiv. Mađarski konzul je znao da je u januaru 1936. stiglo oko petsto pušaka iz Italije i Mađarske. Verovao je da se Maček bori za nezavisnost Hrvatske.⁷⁸ Mađarski konzul je još u decembru 1935. savetovao Mačeku da formira neku naoružanu organizaciju, pa je 18. februara 1936. dobio Mačekovu vest da organizacija već funkcioniše. Maček je preko jednog posrednika zahtevao oružje »ako bude potrebe«. Konzul je bio uveren da Maček želi nezavisnost a ne federaciju, koju je predlagala Udružena opozicija.⁷⁹ Bi li Maček ušao u konfederaciju sa susedima? Italijanski konzul je Mađaru pričao kako nastoji da pomiri Mačeka i Pavelića.⁸⁰ U aprilu je konzul bio uveren: ako je Šutej za federaciju, ipak je Maček za nezavisnost. Maček mu je poslao predlog Opozicije i dostavio da je odbio stvar, jer je ona u jugoslovenskom duhu.⁸¹ Konzul je doznao da je u pregovorima sa M. Trifunovićem Maček izjavio da polako diže ruke od zajednice; rešenje je dalje nego ikada i »ide se ka nezavisnosti«, nadao se konzul. Ali Stojadinovićeve politika prijateljstva sa Mačekom i svima susedima smanjivala je značaj »hrvatskog pokreta«, mislio je konzul.⁸² I zaista, zbog nerešenog hrvatskog pitanja, Stojadinović se zbližavao i mirio sa svima susedima.⁸³

Međutim, pariski socijalistički *Populair* — doneo je 27. maja 1936. intervju Mačeka: Italija, Mađarska i Nemačka rade na razbijanju Jugoslavije, a Jugoslavija, oslabljena diktaturom, slabo se brani. Potkraj 1936.

⁷⁵ OL, Küm, pol. 16/7, 2151. Beograd, 22. VII 1935.

⁷⁶ OL, Küm, res. pol. 16/7, 753. Ankara, 8. XI 1935.

⁷⁷ OL, Küm, pol. 11/23, 1186. Zagreb, 25. III 1936.

⁷⁸ OL, Küm, pol. 16/7, 606. Beograd, 16. II, 19. II 1936. OL, Küm, pol. 16/7, 1196. Zagreb, 29. III 1936.

⁷⁹ OL, Küm, res. pol. 16/7, 157, 163. Zagreb, 18. II 1936.

⁸⁰ OL, Küm, res. pol. 16/7 203, 205. Zagreb, 10. III, 15. III 1936.

⁸¹ OL, Küm, res. pol. 16/7, 261, 320. Zagreb, 1. IV, 22. IV 1936.

⁸² Isto, 359, 412. Zagreb, 12. V, 31. V 1936.

⁸³ OL, Küm, pol. 16, 574. Beograd, 5. II 1937. DDF, 2-V, 65, 388.

Maček se nadao u englesku podršku i konsolidaciju Jugoslavije. U aprilu 1937. izjavio je predstavniku konzulata da treba formirati savez Austrija, Čehoslovačka, Jugoslavija, Mađarska protiv Nemačke, a u naslonu na zapadne sile.⁸⁴ Tako Maček nije uspevaao da sprovede svoju politiku ravnopravnosti upravo zbog Stojadinovićeovog oslonca na Hitlera, kao što je mislio mađarski konzul, i ma koliko se konzul nadao da će Maček razbiti državu (pa da i Mađarska zgrabi ono što je »njeno«), Maček se kretao ka sporazumu sa srbijanskom opozicijom protiv Stojadinovića, pa o razbijanju države više nije bilo reči. Kanya je morao da pregovara sa Stojadinovićem, koji je onemogućavao mađarske pretenzije (radije nego sa Mačekom i opozicijom, koji su isto tako cementirali državu).

Kanya je u junu predao beogradskoj vladi tekst sporazuma o nacionalnoj manjini, koji je Stojadinović odbio. Memorandum je bio predat 12. juna, a 24. jula je poslanik Alt i Stojadinoviću predao predlog da se sa mađarskom manjinom postupa kao sa rumunskom, a zatim da se sklopi i pakt o prijateljstvu. Ali je Vukčević molio Kanyu za strpljenje. Stojadinović je odbio međudržavni ugovor o tretiranju mađarske manjine, ali je obećao da će sve učiniti po memorandumu o zahtevima manjine. Saopštio je da na jugoslovensko-mađarske odnose gleda kroz prizmu jugoslovensko-nemačkih odnosa i zatražio mađarsku izjavu da nema teritorijalnih zahteva (kao što je Italija dala u martu 1935). »Prijatelji mojih prijatelja (tj. Nemaca) su i moji prijatelji«. U isto vreme je mađarskom poslaniku 22. avgusta 1936. saopšteno da postoje bezbrojne veze između dveju država i da polako sve ide u najboljem pravcu. »Zajednička je opasnost — boljševizam«. Mi smo od balkanske zemlje postali evropska država i ne dopuštamo da Mađarska opet okupira bilo koji deo naše države. Ivo Andrić, šef političkog odseka, saopštio je Altu da će Jugoslavija braniti Čehoslovačku! Na sastanku Stojadinović-Alt od 30. avgusta govorilo se o »zajedničkoj borbi protiv komunizma« i o velikoj uzajamnoj saradnji. Ali je Alt uvideo da svi ti ustupci ne znače mnogo: dozvola za prodaju peštanskih listova bila je ništavna. Mađarski novinari srdačno su primani, a u decembru 1936. objavljen je Stojadinovićev intervju u jednom mađarskom desničarskom listu. Ipak je u vezi sa tim pregovorima predstavništvo mađarske manjine uspešno pregovarala sa vladom, dobilo dozvolu za otvaranje čitaonica i osnivanje kulturnih društava, a u oktobru je Stojadinović delegatima manjine izneo da može da dođe do pakta sa Mađarskom: obe zemlje su za Nemačku a protiv boljševizma, ali nema ništa dok se Mađarska ne odrekne svih zahteva prema Jugoslaviji.⁸⁵ A to Kanya nije lako hteo učiniti.

5. Italijanska akcija

Međutim, Mussolini je malo mario za mađarsko-jugoslovensko zблиženje i preporučivao ga je samo dok je bio zauzet u Africi. U januaru 1936. Mussolini je naglo ponudio sporazum Hitleru a 24. januara ispričao je mađarskom poslaniku da se sada može formirati onaj Bethlenov blok Rim—Berlin—Beč—Budimpešta. Mussolini se posebno uplašio nemačke

⁸⁴ OL, Küm, res. pol. 16/7, 10, 233. Zagreb, 2. I, 30. I, 14. IV 1937.

⁸⁵ Ovde se neće govoriti o mađarskoj »manjini«.

priče o »boljševizmu na Dunavu«. ⁸⁶ Italija se zaista uplašila da međunarodnim sporazumom ne bude »SSSR uvučen na Dunav«, što je širila nemačka štampa, pa je svuda protestovala protiv »ruske akcije« i u Beogradu, i u Pragu. ⁸⁷ U februaru 1936. zapaženi su simptomi italijansko-nemačkog zbliženja. ⁸⁸ Trećega marta Hitleru je saopšteno da, ako odbaci Locarno-sporazum, Mussolini neće biti protiv Nemačke. I kada je Hitler to učinio 7. marta, Stojadinoviću je bilo jasno da bez Mussolinijeve podrške Hitler sve to ne bi smeo učiniti. ⁸⁹ Tako je Mussolini pobeđivao u Etiopiji i ublažavao spor sa Nemačkom; u isto vreme dolazio je u sukob sa Pragom i Bukureštom, gde nisu pristajali da ukinu sankcije. ⁹⁰ Svečani sastanak Mađarske, Austrije i Italije u Rimu 21. marta pokazao je da Mussolini zadržava svoje pozicije u Podunavlju. Odmah zatim italijanska vlada predložila je Dučiću da Jugoslavija prekine sankcije; to je odbijeno, a novi italo-albanski sporazum od marta 1936. zaplašio je beogradski režim. ⁹¹ Posle sastanka, prvoga aprila, Austrija je objavila da odbacuje obaveze i zavodi opštu vojnu obavezu. To je još više pogodilo beogradski režim: sve je to Mussolinijevo delo! Knez Pavle je video da Mussoliniju hoće da oproste svaku agresiju samo da bi stao uz Francusku i da Austriji opraštaju krivicu. Jugoslovenska situacija se bila znatno pogoršala: Francuska se povlači, Mussolini se vraća u trijumfu! ⁹² Dva uvođenika *Vremena* od 28. aprila 1936. pozdravila su pobedu Narodnog fronta u Francuskoj: to je neuspeh Mussolinija, i napala novu mađarsku revizionističku kampanju. Nemačka štampa je u aprilu pisala da Mussolini ugrožava Jugoslaviju. I zaista, sastanak italijanskog »trougla«, italo-albanski ugovor, austrijska akcija i jačanje mađarske propagande zaplašili su Beograd koji je spas potražio u Berlinu. Mussolini je 18. aprila pred grupom od 120 generala izjavio da će posle pobede u Africi najzad objaviti rat Jugoslaviji. ⁹³ Petoga maja italijanska vojska je posela Adis Abebu. Panični uvođenici *Vremena* na početku maja pokazivali su situaciju, a onda je vest o oslobađanju Pavelića još više zaplašila režim. U toku maja 1936. italijanske pretnje samo su još više vezivale Beograd za Berlin. ⁹⁴ U početku juna 1936. italijanske trupe stigle su na jugoslovensku granicu. ⁹⁵ Na sastanku u Bukureštu knez Pavle je govorio da predstoji italijanski napad. Međutim, italijansko-mađarski sporazum protiv Jugoslavije nije ostvaren: Hitler je presekao sve mađarske namere. U Budimpešti i Berlinu vršen je pritisak na mađarsku diplomatiju, a

⁸⁶ DGFP, C-4, 975, 978, 1029.

⁸⁷ P. Aloisi, Journal, Paris 1957, 348. DGFP, C-4, 1099, 1120. AMZV, Beograd, 6. III 1936, 405. AMZV, Rim, 17. III 1936, 170.

⁸⁸ OL, Küm, pol. 11/27, 487. Varšava, 6. II 1936. *Lörinz Zsuzsa*, A Vatikani magyar követ jelenti, Budapest 1969, 159, 160. OL, Küm, pol. 23, 708. Berlin, 21. II 1936.

⁸⁹ DDF, 2-I, 477.

⁹⁰ AMZV, Rim, 29. I 1936, 61.

⁹¹ Up. V. Vinaver, Anglia dhe pozite nderkombetare e Shqiperise misis dy luftave boterore, *Gjurmime albanologjike*, 1/1968, 232.

⁹² PA, Jug-Un, B. 3. Beograd, 22. IV 1936.

⁹³ Aloisi, Journal, 369.

⁹⁴ DDF, 2-II, 270, 273, 274, 304. *J. B. Hoptner*, Yugoslavia in crisis, 1934—41, New York—London 1962, 50, 51. AMZV, Budimpešta, 15. V 1936, 446.

⁹⁵ OL, Küm, pol. 23/5, 2013. Rim, 8. VI 1936. AMZV, Beograd, 10. VI 1936, 1034. AMZV, Tel. došle, Beograd, 3. VI 1936, 287. DDF, 2-II, 429. DASIP, DN, 1936, F. 28, 13 (8-It), 769. Beograd, 3. VI 1936. DASIP, LP, 1-2, 754. London, 8. VI 1936.

Göring je naprosto »izgrdio« mađarskog poslanika. Nemačka je zahtevala mađarsko-jugoslovenski sporazum a ne rat za račun Mussolinija.⁹⁶ Stojadinović je smatrao da Mussolini uz pomoć Mađarske blefira ratom, a da će Hitler obezbediti mir protiv Mađarske i Italije.⁹⁷ U junu 1936. ponudio je Mussolini savez francuskoj vladi Narodnoga fronta, uz izvesne koncesije, ali je to odbijeno. Morao se orijentisati prema Nemačkoj, a novi ministar spoljnih poslova Ciano poveo je politiku prijateljstva prema Jugoslaviji, da ne pride sasvim Hitleru. Stojadinović je, međutim, od jula počeo brzu akciju da nabavi avione u Engleskoj.⁹⁸

Od marta 1936. srušio se francuski sistem u Evropi i francuski mali saveznici su se osećali izgubljenim. Mala Antanta faktički se raspala na pitanjima Nemačke, SSSR-a, Austrije, ali je posle italijanskih pretnji jugoslovenska vlada naglo počela naglašavati vernost Maloj Antanti. Ali u Beogradu su se koristili Malom Antantom da pojačaju svoj otpor Mussoliniju, a ne da brane Čehoslovačku od Hitlera.

U Pragu su već od marta 1936. govorili da će država pasti pod Nemačku.⁹⁹ Pesimistički su posmatrali kako se Beograd vezuje za Berlin.¹⁰⁰ Sastanak Stalnog saveta Male Antante u Beogradu 6—8. maja (i Balkanskog sporazuma 4—6. maja) uz fraze o »čvrstini« davao je Beogradu pojačano osećanje sigurnosti prema Italiji, Austriji i Mađarskoj. Sastanak šefova država Male Antante u Bukureštu iskorišćen je isto tako kao demonstracija prema Italiji, a ne za odbranu Čehoslovačke od Hitlera. Mađarska štampa je sa prezrenjem pisala o beogradskim i bukureštanskim deklaracijama, a u aprilu je francuska diplomatija već sondirala u Budimpešti »koji su mađarski zahtevi prema Čehoslovačkoj«.¹⁰¹ Beneš je molio narod da »izdrži« i nadao se da će generali zbaciti Hitlera.¹⁰²

Hitler posle marta 1936. dugo više nije sprovodio politiku svršenog čina nego je spremao redosled za Austriju i Čehoslovačku; a da se niko ne umeša, vodio je kampanju protiv »boljševizma« i zahtevao mađarsko-jugoslovenski sporazum. Veliki sastanak šefova država Male Antante ustao je protiv restauracije — što je bilo korisno za Hitlera! Istovremeno je nemačka kampanja protiv Titulescu zavadila Stojadinovića i Titulescu; u Bukureštu je knez Pavle imao sukob sa Titulescuom.¹⁰³

Nemačka štampa se oduševila: u Bukureštu su Jugoslaviju hteli da upregnu u francusko-boljševička kola, što ne bi branilo Jugoslaviju od Mussolinija! Beneš je u Bukureštu pričao jednom francuskom komentatoru da »opet ćemo biti nemačke sluge«, a nemačkom poslaniku saopštio da želi sve zajedno sa Nemačkom.¹⁰⁴

⁹⁶ Diplomáciai iratok, II, 134. Adam, Magyarország, 78.

⁹⁷ Hoptner, Yugoslavia, 47. AMZV, Beograd, 23. VI 1936, 1126.

⁹⁸ Up. V. Vinaver, Jugoslovensko-engleski ugovor o isporuci naoružanja 1940. godine, Vojnoistorijski glasnik, 5/1966, 77.

⁹⁹ DDF, 2-I, 548; 2-II, 449.

¹⁰⁰ AMZV, Beograd, 2. IV, 16. IV, 5. V 1936, 623, 694, 824.

¹⁰¹ OL, Küm, pol. 11/7, 1268. Prag, 4. IV 1936.

¹⁰² PA, TsD, B. 1. Prag, 5. VI 1936. Hoptner, Yugoslavia, 84. Up. Evelyn Waugh, Put Out More Flags, London 1942, 2. ed. 1959, 34, 35.

¹⁰³ E. Beneš, Paměti, Praha 1948, 49.

¹⁰⁴ DDF, 2-II, 448. DGFP, C-5, 647. PA, IV, Ts-D, B. 1. Bukurešt, 9. VI 1936.

Put nemačkog ministra privrede Schachta po jugoistoku, u junu 1936, pokazao je svetu koliko se Jugoslavija ekonomski vezuje za Reich i ulazi u nemački »Grosswirtschaftsraum«.¹⁰⁵ Nije marilo što je novosadski *Dan* oštro napadao »nemački prodor«.¹⁰⁶ Potkraj juna francuski ministar spoljnih poslova Delbos savetovao je češkom kolegi Krofti da uspostavi »što bolje odnose« sa Nemačkom! Beneš je italijanskom poslaniku ispričao da ako ga Zapad ostavi na cedilu, on će se lako opet podvrći pod nemačku vlast.¹⁰⁷ Premijer Hodža je spremao sporazum sa nemačkom manjinom i sa Nemačkom.¹⁰⁸

Mussolini nije napao Jugoslaviju nego se sporazumeo sa Hitlerom i uskoro su oba mađarska prijatelja, Rim i Berlin, zahtevali da Budimpešta sklopi sporazum sa Beogradom — Mussolini da umesto gotovo izgubljene Austrije zadrži Mađarsku i pridobije Jugoslaviju, Hitler da izoluje Čehoslovačku.¹⁰⁹

6. Mađarska u italijansko-nemačkom bloku

Pred nastajem Hitlera i Mussolinija Francuska je 1936. godine stvorila Narodni front, ali je to samo dovelo do otpora francuske desnice i do nemoći leve vlade, do engleske sumnjičavosti prema Parizu i do zaziranja francuskih »satelita« od francuske leve politike, pa su Nemačka i Italija naprosto odvojile zapadne zemlje od jugoistoka i istoka.

Na VIII kongresu KPF, u januaru 1936, Thorez je pročitao referat »Jedinstvo francuske nacije (L'union de la nation française)« i saopštio da će KPF braniti trikoloru, a *L'Humanité* je uoči izbora, 24 aprila 1936, pisala »glasaj za poredak, glasaj za komuniste«. U drugom krugu izbora, 3. maja, leve grupe (komunisti, socijalisti, radikali) dobili su 378 mandata (u doba leve pobede 1924. te grupe imale su 342 mesta). Narodni front je dobio 5,6 a desnica 4,2 miliona glasova, pa je desnica odmah počela žestoku kampanju protiv vlade L. Bluma, »Jevrejina koji Francusku vuče u rat«, što je pretilo pravim građanskim ratom, ukoliko bi vlada jače nastupila nasuprot željama desnice. Isto tako, pobeda Narodnog fronta u Francuskoj nije baš oduševila francuske prijatelje: jugoslovenski poslanik je već u septembru 1935. izveštavao da komunisti sada rade pod maskom Narodnog fronta, ministar unutrašnjih poslova Korošec je u štampi napao francuski sistem, isto kao i uvodnik *Samouprave* od 2. jula 1936. U Rumuniji su francuski događaji doneli slabljenje frankofila i ministra frankofila Titulescu. Beneš je uveravao strane poslanike da nikada neće dopustiti Narodni front. Za to vreme je Blum sproveo velike socijalne zakone ali i žestoko deklamirao, poput starih

¹⁰⁵ W. Trewe, Das Deutsche Reich und die Westmächte auf dem Balkan, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 1/1953, 50, 51.

¹⁰⁶ *Dan*, 12. VI, 25. VI, 23. VIII 1936. *Dan* je napadao Mađarsku, Nemačku i SSSR.

¹⁰⁷ *Diplomáciai iratok*, II, 139.

¹⁰⁸ PA, IV, Ts-D, B. 1. Beč, 17. VII, 22. VII 1936.

¹⁰⁹ G. Simenon objavljuje 1936. svoj krimić »La tête d'un homme« gde u 9. glavi jedan Čeh kaže »Est-ce les Parisins savent seulement ou ça se trouve, au juste, la Tchechoslovaquie?«

žirondinaca, »protiv rata, nećemo trku u naoružanju, za regionalne paktove ali ne za vojne saveze«, a u debati o vojnim kreditima Blum i Thorez proklamovali su pacifizam i borbu protiv rata. Kampanja desnice protiv Narodnog fronta postala je žestoka i osobito se okomila na francusko-sovjetski pakt. Blum je bio gotovo imobilisan, a Hitler je mislio da u slučaju revolucije u Francuskoj može sprovesti intervenciju!

Nasuprot levoj Francuskoj brzo su se sporazumevali Mussolini i Hitler. Hitler se divio abisinskom trijumfu, a stranci su već videli solidarnost dva režima i Jugoslaviju kao »prijatelja« toga bloka. Italo-nemačko zbliženje u toku juna 1936. bilo je očigledno.¹¹⁰ Uzalud je SSSR nastojao da to spreči.¹¹¹ Italija je postajala »antiboljševička«, prezirala je »staračku« Francusku i »olinjalu« Englesku i, naravno, sporazumela se sa Hitlerom u pogledu Austrije. Nemačka i Austrija su 11. jula 1936. sklopile ugovor o uzajamnom garantovanju nezavisnosti i integriteta. To je za Beč bio ustupak, granica popuštanja, a za Berlin je to bila baza za novi pritisak. U Beogradu se to računalo za »prokrijumčareni anšlus«. Svakako, bio je to sporazum italo-nemački, a Austrija je sada postala unutrašnja stvar tih sila. U Pragu i Beogradu obradovali su se što je sprečena restauracija.¹¹² Za trenutak je Stojadinović poverovao da je dogovorena i podela sfera na račun Jugoslavije, ali se kasnije videlo da će sada Italija pružiti ruku preko Jadrana.¹¹³

Tako je posle stvaranja brane na Rheini (nemački trijumf nad Francuskom) i posle italijanske afričke pobede (trijumf nad Engleskom) došlo do sporazuma među trijumfatorima na bazi ideološke sličnosti i borbe »protiv boljševizma«. Odmah zatim došlo je do saradnje dveju totalitarnih država u Španiji. Tamo je na izborima u februaru 1936. Narodni front dobio 4,6 a desnica 4,2 miliona glasova, a posle dodatnih izbora nova vlada je imala 4,8 miliona glasova; od 476 poslanika KPS imala je 16 poslanika. Generalski puč, skriven maskom »španskog fašizma« Hosea Antonija (koga generali nisu ni obavestili o puču), izazvao je snažan otpor naroda i otvorenu pomoć Hitlera i Mussolinija pobunjenicima. Reakcionari celoga sveta odahnuli su, ali je sav demokratski svet stao uz špansku vladu. Međutim, španski rat i »Komitet za nemešanje« doveli su do hlađenja između Zapada i SSSR-a i do novog uspeha fašizma. Istovremeno je i u Grčkoj uveden autoritativni režim generala Metaksasa (5. avgusta), pa je lično Goebbels došao u Atinu »da obodri nacionaliste«. Grčka je u novembru priznala Frankovu vladu a šest italijanskih ratnih brodova pratilo je posmrtni kovčeg starog grčkog kralja.

Fašizam je trijumfovao! Mussolini je morao da iskopča Austriju iz evropske politike i da je brani na bazi italo-nemačkog prijateljstva, ali je odmah zatim nastojao da se zbliži sa Jugoslavijom i da spase Mađarsku.

¹¹⁰ DDF, 2-II, 297, 308, 311, 431, 433, 435, 447, 470, 508, 513, 534, 567. OL, Küm, pol. 23/7, 1942. Rim, 3. VI 1936. A Wilhelmstrasse és Magyarorszá, 1933—1944, Budapest 1968, 135.

¹¹¹ DDF, 2-II, 244, 315, 314, 387, 401. DGFP, C-5, 437, 561, 577. AMZV, Rim, 21. IV, 10. VI 1936, 274, 382.

¹¹² PA, IV, Ts.-D, B. 1. Ženeva, 4. VII, Prag, 11. VII 1936. V. M. *Turok*, Očerki istorii Avstrii, 1929—1938, Moskva 1962, 338. DGFP, C-5, 765. AMZV, Beograd, 27. VII 1936, 1301. OL, Küm, pol. 23/7, 2520. Budimpešta, 24. VII 1936.

¹¹³ AMZV, Budimpešta, 17. VIII 1936, 627.

I kada je Kanya 15. jula pitao Rim sme li da se sporazume sa Beogradom (protiv koga su dva meseca ranije spremali rat!), Ciano je 21. jula dao svoj blagoslov. Sporazum bi se izveo na bazi priznanja mađarske ravnopravnosti u naoružanju i poboljšanju položaja jugoslavenskih Mađara.¹¹⁴

Tako je otpala poslednja barijera. U toku septembra 1936. nastalo je italo-jugoslovensko zблиžavanje, a Ciano je tražio i jugoslovensko-mađarsko zблиženje kao preduslov! Kanya je, međutim, i dalje bio sumnjičav, ogovarao je Stojadinovića kao nepouzdanog prijatelja Rima i Berlina i vajkao se da malo vredi što se Beograd i Bukurešt klanjaju Osovini, kada upravo zato ništa neće da plate Mađarskoj.¹¹⁵

Hitler je slavio trijumf i govorio o miru. Primio je predsednika udruženja ratom oslepelih iz Francuske, pa su pred kamerama plakali nad užasima rata i zaklinjali se na mir. Na Olimpijadi, 1. avgusta, grčki je maratonac Führeru predao maslinovu grancicu. Pun pacifizma, Führer je govorio da samo boljševizam kvvari svetski mir, ali da će Nemačka da spase mir.¹¹⁶

Nemačka snaga u Podunavlju i novi položaj Italije godili su mađarskoj vladi, ali je bilo potrebno da se konačno raščisti novi mađarski položaj. Premijer Gömbös je od aprila bio teško bolestan, pa se Horthy aktivizirao u spoljnoj politici. Posredstvom nemačkog ministra vojnog uspeo je mađarski poslanik u Berlinu da izdejsvuje Hitlerov sastanak sa šefom mađarske države. Horthy se dobro pripremio, jer je znao šta će Hitler reći.

Horthy je u svome memorandumu pisao da je odavno pokušavao da se sporazume sa Jugoslavijom, kako bi razbio obruč Male Antante, da je pružio ruku u govoru 1926. i da je uoči Marseillea imao neposredan kontakt sa kraljem Aleksandrom. »Srbi«, istina, nisu za boljševizam, ali ako SSSR krene u nacionalne vode i brani domovinu (kao sada), Srbi će jedva dočekati zблиženje sa Moskvom. Uz to, Jugoslavija neće da izađe iz Male Antante, jer je zbog hrvatskog pitanja najslabiji njen član. Hrvati su potčinjeni i pasivni. Osim toga, u Beogradu su sad studentski neredi koje organizuje KPJ. Ukratko, Srbi uopšte nisu prijatelji i nisu saveznici protiv boljševizma, a pošto se »Srbi« bore protiv Italije, treba birati — ili sa slabim »Srbima« ili sa Mussolinijem. Ne treba raditi ni za bugarsko-jugoslovenski sporazum. Srbi sada jesu za Nemačku — samo zato da ne bi Nemci podržali Mađarsku; Stojadinović pristaje na jugoslovensko-mađarsko zблиženje da bi slomio hrvatski otpor. Führer neka shvati da je Jugoslavija protiv Nemačke (čak bi sprečavala Anschluss), Rumunija isto nije za Nemačku — propustila bi Crvenu armiju ka Pragu.

Horthy je dakle ostao na starim linijama: Jugoslavija treba da se razbije, ne treba se sporazumovati sa njenim režimom koji nije nikakav nemački prijatelj, a pogotovu ne treba da se Hitler zbog Stojadinovića svađa sa Mussolinijem.¹¹⁷

¹¹⁴ OL, Küm, pol. 16/7, 119. Rim, 21. VII 1936.

¹¹⁵ DGFP, C-5, 964. AMZV, Rim, 12. IX, 22. IX 1936.

¹¹⁶ DDF, 2-III, 128, 309, 528; DDF 2-V, 182, 376, 398, 451, 685, 738; DDF, 2-VI, 424, 775.

¹¹⁷ Diplomáciai iratok, II, 144—151. The Confidential Papers, 83—90.

Na sastanku u Berchtesgadenu 22. avgusta 1936. bili su prisutni nemački ministri vojni i spoljnih poslova, pa je sastanak imao visoki značaj. Imalo se naći mesto Mađarske u novom italo-nemačkom sistemu. Horthy je nagovarao Führera da se nagodi sa Engleskom, koja ume da vlada svetom (»a zašto ne mi Nemci?«). Hitler je govorio o savezu svih »antiboljševičkih država« pa je Horthy odmah pristao na sporazum sa Jugoslavijom u okviru novih odnosa Rim-Berlin.¹¹⁸

Mađarska je morala da dođe do sporazuma sa Stojadinovićem, novim miljenikom Berlina i Rima. Dva dana posle ovoga sastanka Hitler je proglasio dvogodišnju vojnu obavezu »radi odbrane od SSSR-a«, spreman da konačno razbije francusko-sovjetski savez i ravnotežu Srednje Evrope. U nemačkom poslanstvu u Budimpešti već se pričalo o »sređivanju« Čehoslovačke, posle Španije.¹¹⁹ U Rimu je mađarska diplomatija sada oštro ustajala protiv Čeha i Rumuna i čestitala »antiboljševičkom Beogradu«. Mađarski poslanik je Ciano objasnio da je na sastanku odlučena borba protiv boljševizma i napad na boljševičku Čehoslovačku.¹²⁰

Francuska je smatrala da sastanak znači italo-nemačko-mađarski savez, uperen protiv Čehoslovačke; u Engleskoj se računalo da sastanak »nema osobite važnosti«.¹²¹

Za nemački trijumf u Podunavlju bio je potreban još jedan poslednji uspeh: trebalo je ukloniti rumunskog ministra Titulescu koji je, po svemu sudeći, bio spreman propustiti Crvenu armiju da brani Prag. Počela je nova kampanja protiv Titulescu: Nemačka je saopštavala da ne bi podržala mađarske zahteve (osim ako je Rumunija sa boljševicima), a poljski poslanik u Bukureštu ucenjivao je raskidom saveza i najzad je 29. avgusta iz rumunske vlade ispaio anahronični Titulescu. Pad Titulescu nije značio prelaz Rumunije na nemačku stranu, ali je značio kraj kooperacije Prag-Bukurešt, početak osovine Beograd-Bukurešt i konačni kraj mogućnosti da se Čehoslovačka spasava.¹²² Rumunija je ohladnela prema Moskvi i zagrejela se za Berlin.¹²³

Hitler je od Mađarske zahtevao poboljšanje odnosa sa Jugoslavijom i Rumunijom, a ovima je govorio da će ih braniti od Mađarske. Pad Titulescu značio je izvestan prilazak nemačkom »antiboljševičkom bloku«, pod uslovom da Hitler čuva Rumuniju od Mađara. Sedmi mart stvorio je zid prema Francuskoj, drugi udarac od 11. jula isključio je Austriju iz evropske politike — stvorena je italo-nemačka zajednica, što se posle nekoliko dana moglo videti u Španiji. Na sastanku Horthy-Hitler uvedena je Mađarska u novi srednjoevropski sistem, na bazi rušenja Čeho-

¹¹⁸ N. v. *Horthy*, Ein Leben für Ungarn, Bonn 1953, 180. *Karsai*, A budai Sandorpalotában történt, 281. A. Wilhelmstrasse, 138, 139. DGFP, C-5, 925, 926. AMZV, Budimpešta, 27. VII 1936, 720.

¹¹⁹ AMZV, Budimpešta, 11. IX 1936, 759.

¹²⁰ AMZV, Rim, 27. VIII 1936, 587. G. Ciano, L'Europa verso la catastrofe, Milano 1948, 64.

¹²¹ DDF, 2-III, 287, 289, 290. DASIP, LP, I-4, 1034, 1075. London, 27. VIII 1936.

¹²² O padu Titulescu up. Ž. *Avramovski*, Pitanje sovjetsko-rumunskog pakta, pad Titulescu i posledice za rumunsku spoljopolitičku orijentaciju, *Ist. XX veka*, Zb. *radova*, 7, 1965, 6—92.

¹²³ DASIP, LP, I-13, 1077. London 2. IX 1926. PA, IV, Jug. Allg. B. 1. Beograd, 6. IX 1936. AMZV, Beograd, 2. IX 1936, 404.

slovačke. Istovremeno se pred silnom Nemačkom Rumunija morala pokoriti pa se od Mađarske nije više branila Moskvom nego — Berlinom. Sedmi mart, 11. juli i 29. avgust zapečatili su sudbinu Srednje Evrope, a 22. avgust u Berchtesgadenu je cementirao novi fašistički blok koji je konačno naredio Mađarskoj da se složi sa Stojadinovićem.

7. Hitler i Mussolini za mađarsko-jugoslovensko bratstvo

Na 14. kongresu PEN-klubova, 8. IX 1936, saopštio je Emil Ludwig da, ako se ovako nastavi, sledeći kongres će se morati održati na nekom pacifičkom ostrvu.¹²⁴ Posle nekoliko dana otpočela je na nacističkom kongresu u Nürnbergu teška paljba »protiv boljševizma«, protiv versajskog poretka, Praga kao uporišta boljševika i Jevreja.¹²⁵ I dok je Horthy poslaniku Dučiću u Rimu pričao kako se »svet podelio na crvene i bele, i da je Francuska bedna a Nemačka silna«, Litvinov je francuskom ambasadoru govorio da se mora organizovati otpor. SSSR pozdravlja francuske patriote i engleske imperijaliste, koji neće ustuknuti pred Nemcima. Ministar vojni Vorošilov govorio je da Hitler viče protiv boljševizma, a prvo će razoriti zapadne pozicije.¹²⁶ Međutim, francuska armija je sve manje htela da saraduje sa SSSR-om, a francuski ambasador je kod Staljina protestovao zbog akcije Kominterne! Benešov pakt sa SSSR-om i akcija Kominterne za odbranu od fašizma pretvorili su se u Hitlerovoj politici u sredstvo protiv Praga i Pariza, koji paktiraju sa »boljševizmom«!¹²⁷

Italija je u septembru-oktobru 1936. samo govorila »protiv boljševizma«, Ciano je Prag nazivao »boljševičkim nosačem aviona«, austrijska vlada se »branila od boljševizma«, a Hitler je predstavnicima malih država javno govorio da Nemačka ne osvaja male zemlje nego ih spasava od boljševizma!¹²⁸ Uznemireni Beneš dokazivao je da njegov pakt sa SSSR-om nije agresivan i da je on uz Moskvu samo zato da ne bi Hitler paktirao sa Moskvom.¹²⁹ Beneš i premijer Hodža mislili su da će nemački napad doći 1938. godine.¹³⁰ U decembru 1936. došle su tajne nemačke ponude za pregovore u Pragu, a Beneš je doznao da »maršal Tuhačevski pregovara sa Hitlerom«. Pariz se skandalizovao: SSSR hoće zajedno sa nama u rat, a ovamo paktira sa Nemcima.

U oktobru 1936. posetio je Ciano Nemačku. Stvorena je »Osovina«. Hitler i Neurath predlagali su da Italija privuče Jugoslaviju i da se Mađarska izmiri sa Jugoslavijom i svoj napor upravi ka severu. Jugoslavija je već smatrana za »uporište protiv boljševizma«.¹³¹ Italo-nemački

¹²⁴ 14. Int. Congress of the Pen Clubs, Sept. 5 to 15, 1936, Buenos Aires 1937, 89.

¹²⁵ PA, IV, Ts-D, B. 1. Berlin, 23. IX 1936.

¹²⁶ DDF, 2-IV, 82, 511, 513. ĐASIP, LP, I-4, 1623. Rim, 28. XI 1936.

¹²⁷ DDF, 2-IV, 249; 2-V, 26, 249, 251. Up. V. Vinaver, DDF, 2 Série, tomes 1—6, *Međunarodni radnički pokret*, 3/1971, 158—161.

¹²⁸ Campus Eliza, Mica intelgere, Bucuresti 1968, 277. DGFP, C-5, 1015, 1028, DDF, 2-IV, 19.

¹²⁹ Diplomáciai iratok, II, 153. DDF, 2-IV, 352.

¹³⁰ DDF, 2-IV, 117, 180.

¹³¹ DGFP, C-5, 1126, 1127, 1132.

ugovor od oktobra predviđao je zajedničku akciju »protiv boljševizma i uticaja SSSR-a«, s tim da vrede i ugovori »trouglu« i austro-nemački sporazum. Kanya je bio zadovoljan, ali mu nije bilo pravo što Osovina samo njega tera na ugovor: pritegnite malo i Stojadinovića! To Hitler nije hteo učiniti da ne razgnjevi novog prijatelja. Prilikom Gömbösove sahrane ispričao je Göring Kanyi, 21 X 1936, da će on umeti da izvadi Jugoslaviju iz Male Antante.¹³²

Mala Antanta i njen centar, Čehoslovačka, bili su smrtno ugroženi, jer se svako morao sklanjati od »boljševičkog Praga«; Beograd i Bukurešt pošli su sa Hitlerom da Hitler ne bi nahuškao Mađare na njih, Bukurešt je prekidao sa SSSR-om da ne bi razbesneo Hitlera. Pomoću Mađarske Hitler je terao Rumuniju (i donekle Jugoslaviju) u svoj blok i u »anti-boljševičku grupu«. Sastanak Male Antante u Bratislavi, u septembru 1936, već je pokazivao da niko neće braniti Prag (uz klicanje nemačke i mađarske štampe). U oktobru su se pronele vesti da će novi rumunsko-jugoslovenski blok ustati protiv češko-sovjetskog pakta i proglasiti neutralnost. To je Stojadinović demantovao.¹³³ Ali nije stvoren pakt Mala Antanta-Francuska, jer se ni Jugoslavija ni Rumunija nisu htele zameriti Hitleru.

Hitlerova sila naterala je, međutim, Mussolinija da se zbliži sa Jugoslavijom, čime je vršio i uslugu Hitleru, odvlačeci Jugoslaviju od Praga (kao što je sada Poljska odvlačila Rumuniju). U avgustu 1936. se pregovaralo o novom italo-jugoslovenskom trgovinskom ugovoru, koji je sklopljen u septembru, a u oktobru sva je štampa pisala o novom prijateljstvu. Stojadinović nije prelazio u italijansku orbitu, pa je mađarskom poslaniku ispričao da se »sa Italijom prosto ne može«. ¹³⁴ Naglo italo-jugoslovensko zbliženje naljutilo je Kanyu, kao ranije jugoslovensko-nemački odnosi. Ali je Hitler zahtevao od Kanye prijateljstvo sa Stojadinovićem da bi mogao osvojiti Prag, a Mussolini to isto da bi se razgraničio sa Hitlerom i stvorio svoju sferu. Normalno zbližavanje susednih država postalo je deo rušenja evropskog mira. Stojadinović je pristajao da pruži ruku Mađarskoj, jer je vodio politiku popuštanja, kako bi »ispravio unutrašnje paradokse« i da bi dobio spoljne garantije.

Mussolini je u govoru od 1. novembra 1936. pružio ruku Jugoslaviji i zatražio »pravdu za Mađarsku«. Očigledno je išao sa »horizontalnom osovinom« Rim-Beograd-Budimpešta. Mala Antanta videla je da Mussolini javno poziva Jugoslaviju; Stojadinović je tražio »dokaze dobre volje«, a ne reči.¹³⁵ Odmah zatim Ciano je posetio Beč i Budimpeštu i u Beču, 11. novembra, održao sastanak svoje grupe, sasvim u duhu italo-nemačke saradnje i prijateljstva sa Jugoslavijom. Boraveći u Budimpešti, Ciano je tražio brzi sporazum sa Jugoslavijom; poslaniku Vukčeviću ispričao je 17. novembra da uspešno tera Mađare na sporazum sa Jugo-

¹³² K. Kerekes, Magyar külügyminiszteriumi iratok Ausztria annexiojanak előzményeihez, *Századok*, 1—3/1960, 319. Der Hochverratsprozess gegen Dr Guido Schmitt vor dem Wiener Volksgericht, Wien 1947, 490.

¹³³ DASIP, LP, I-13, 1439. London, 4. XI 1936.

¹³⁴ OL, Küm, pol. 15/7, 139. Beograd, 5. X 1936.

¹³⁵ DASIP, LP, I-11, 1414. Istanbul, 3. XI 1936. AMZV, Beograd, 6. XI 1936, 1773. AMZV, Tel. došle, Bukurešt, 8. XI 1936, 518.

slavijom. Kanya se opet odupirao: svi ste navalili da se nagodim sa vašim ljubimcem Stojadinovićem, a on ništa neće da mi ustupi i sumnjiv vam je prijatelj.¹³⁶

Činilo se da Jugoslavija u jesen 1936. ubrzano prilazi Osovini. Njeni rukovodioci govorili su o boljševičkoj opasnosti, koju Prag ne vidi.¹³⁷ I onda su se pojavile vesti da je knez Pavle posetio Hitlera u Berchtesgadenu, kao ranije Horthy. O tome su govorili već i strani poslanici.¹³⁸ Ali je istovremeno knez Pavle nastojao da spase spoljni mir radi održanja unutrašnjeg mira i svodio Malu Antantu na njen izvorni deo — odbranu protiv Mađarske.¹³⁹ U jesen 1936. Jugoslavija je jasno istakla da nikada neće ići zajedno sa Nemačkom protiv SSSR-a.¹⁴⁰ Moskva je, međutim, zazirala od jugoslovensko-mađarskog sporazuma kao opasnog za bezbednost Čehoslovačke.¹⁴¹

Nenadano je u oktobru 1936. umro mađarski premijer, fašista Gömbös. Novi premijer Daranyi bio je doveden sa izričitim nalogom da se ne veže suviše za Nemačku, pa je izjavio da gaji prijateljstvo prema Osovini, ali i prema zapadnim silama i svima susedima. To je, međutim, značilo da on svim srcem prihvata i sporazumevanje sa Jugoslavijom. »Demokratski, levi« premijer je time činio ono što Gömbös nikada nije sasvim hteo — sporazumevao se sa Beogradom i Bukureštom! A onda je 15. XI 1936. došao čuveni Rosenbergov članak da Nemačka nije za reviziju mirovnih ugovora. To je bio nemački odgovor savezniku Mussoliniju, koji je govorom od 1. novembra mogao da opet zbliži Malu Antantu, naređenje Mađarskoj da mora da sluša Nemačku i da reviziju vodi jedino prema Čehoslovačkoj. Mađarsko-jugoslovenski pregovori mogli su da se ubrzaju. Ali je Stojadinović sada zahtevao »opreznost«.¹⁴² Posle deset dana proputovao je Horthy kroz Jugoslaviju (ne kroz Austriju), na putu za Rim. Usput ga je ban pozdravio na hrvatskom jeziku, a Kanya je saopštio da se u Rimu neće govoriti o reviziji!¹⁴³ U decembru su se pronele vesti da Horthy stiže u Jugoslaviju. Ali tada je Stojadinović već uspešno pregovarao sa Italijom i Bugarskom; uzalud je Kanya molio Ciana da se ne nagodi sa Stojadinovićem pre mađarsko-jugoslo-

¹³⁶ A Wilhelmstrasse, 161, 162. AMZV, Budimpešta, 10. XI 1936, 927. AMZV, Rim, 24. XI 1936, 755. AMZV, Budimpešta, 17. XI 1936, 965.

¹³⁷ I. Meštrović, Uspomene na ljude i političke događaje, Buenos Aires 1961, 287. AMZV, Beograd, 5. XI 1936, 1766. DDF, 2-III, 729, 730. Ž. Avramovski, Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta od 24. januara 1937. na odnose između članova Balkanskog sporazuma, JIČ, 2/1965, 4.

¹³⁸ DGFP, D-5, London 1953, 222. AMZV, Tel. došle, Beograd, 14. XI 1936, 542. OL, Küm, res. pol. 16/7, 596. Beograd, 1. XI 1936. M. Stojadinović, Ni rat ni pakt, Rijeka 1970, 453.

¹³⁹ PA, Jug. Allg. B. 1. Beograd, 12. XI 1936. DDF, 2-IV, 255, 294, 295.

¹⁴⁰ V. Vinaver, Neuspeli tajni jugoslovensko-sovjetskih pregovora 1934—1938. godine, Zb. za istoriju MS, 3/1971, 65.

¹⁴¹ AMZV, Tel. došle, Bern, 14. XII 1936, 621.

¹⁴² OL, Küm, pol. 16/7, 139. Beograd, 14. XI 1936.

Sovjetski ambasador u Rimu, Boris Štejn, saopštio je jugoslovenskom predstavniku da Hitler teži da osvoji Srednju Evropu, Balkan, a zapadne sile se tome ne odupiru. Put Horthyja u Rim tumačio je pokušajem Mussolinija da vrati Mađarsku u svoju sferu (DASIP, LP, I-15, 1697. Ženeva, 2. XII 1936).

¹⁴³ DASIP, LP, I-4, 1540. Budimpešta, 16. XI 1936.

venskog pakta. Ciano je to obećavao, uveravajući da je Jugoslavija »antiboljševička zemlja«.

U toku novembra-decembra obnovljene su neke mađarske ustanove u Jugoslaviji, potpisan je novi trgovinski ugovor, svi istoričari su u novinama pisali o starim vezama Mađara, Hrvata i Srba.¹⁴⁴

Ali umesto pakta sa Mađarskom, Stojadinović je sklopio pakt o prijateljstvu sa Bugarskom, uz dozvolu Male Antante i Balkanskog pakta! Nemačka je potpomagala tu akciju, a Ciano je mađarskom poslaniku saopštio da je to »deo antiboljševičkog bloka«. Uzalud je mađarski poslanik u Beču uveravao da taj pakt nije nimalo pro-nemački.¹⁴⁵ Zatim su se jugoslovensko-italijanski pregovori bližili kraju i Stojadinović je počeo pregovore za sličan pakt sa Mađarskom. Ali u momentu kada je dobio ugovor sa Cianom, cinično je prekinuo razgovore sa mađarskim poslanikom! Osiguran paktom sa Bugarskom, gord na garantiju koju je dobio od Mussolinija, u prijateljstvu sa Hitlerom, Stojadinović odjednom nije hteo ništa sa Mađarskom. Takav mu pakt nije više bio potreban i on je na sva usta isticao da ostaje Mala Antanta, da Jugoslavija neće sklopiti pakt sa Mađarskom. Tako je jugoslovensko napuštanje odbrane i kolektivne bezbednosti maskirano — »vernošću Maloj Antanti«, odbijanjem da se sklopi pakt sa Mađarskom!

Sve jača opozicija protiv Stojadinovića istovremeno je naterala premijera da ne sklopi ugovor sa Mađarskom i da time zamaskira svoju korenitu spoljnopolitičku promenu.

Na početku 1936. u Skupštini je režim bio žestoko napadnut kao režim bez slobode.¹⁴⁶ U martu 1936. jedan proglas CK KPJ ustao je protiv režima, koji postaje »deo nemačkog lanca«. Plenum CK KPJ, u aprilu 1936, saopštio je da je Stojadinović zadržao fašizam, da saraduje sa Hitlerom a odbija Malu Antantu i SSSR. Plenum je zaključio da komunisti pristaju na »zajednički opstanak jugoslovenske države« tek ako režim prizna nacionalnu ravnopravnost. Takav stav je osuđen u leto 1936: treba braniti državu, treba jače istupiti pre svega protiv spoljne politike režima.¹⁴⁷ U maju je CK ustao »protiv nemačkih pomagača« u zemlji, a *Proleter* je u leto pisao o bloku Male Antante, Francuske, Balkanskog pakta i SSSR-a. U leto 1936. počela je serija štrajkova, od 2. jula počeo je da izlazi opozicioni građanski *Odjek* koji je zahtevao Narodni front, o kome se već pregovaralo. Kada je počeo španski rat, čak je i Stojadinovićevo *Vreme* u uvodnicima veličalo Madrid i napadalo fašizam! CK KPJ je u leto 1936. sve jače ustajao protiv nove spoljne politike režima, napadao Stojadinovića koji se od Italije »brani« pomoću Hitlera. U septembru je, na Kongresu za mir, delegat Jugoslavije ustao protiv nemačke opasnosti koja ugrožava Jugoslaviju.¹⁴⁸ Ali akcija KPJ

¹⁴⁴ Up. V. Vinaver, O jugoslovensko-mađarskoj trgovini (1933—41), *Zbornik za istoriju MS*, 1/1970, 60.

¹⁴⁵ DDF, 2-IV, 396, 402, 472, 569. AMZV, Bukurešt, 13. I, 3. II 1937, 9, 52. Diplomáciai iratok, II, 206.

¹⁴⁶ Sten. beleške, 1935—36, II, 43, 64, 166, 169, 173; III, 28, 34, 44, 149, 355.

¹⁴⁷ Istorijski arhiv KPJ, II, 380, 381, 390, 398. Čolaković, Kazivanja, II, 694.

¹⁴⁸ ARP, KI 1936/168. *Proleter*, 423, 424. Up. V. Vinaver, KPJ i Mala Antanta (1920—38), *Istorijski časopis*, 18, 1971, 548.

nije bila dovoljno jaka, pa je Kominternu žestoko ukorila CK KPJ »za nedovoljnu borbu protiv pokušaja Hitlera da uvuče Jugoslaviju u sferu svoga uticaja«. ¹⁴⁹ *Proleter* je u oktobru isticao kolebanje jugoslovenske spoljne politike i »Hitlerove intrige«, tražio »van sa hitlerovskim agentima«, a u novembru je CK KPJ shvatio da je potcenio akciju protiv vezivanja režima za Nemačku. Zatim je CK pripremio proglas protiv rata i protiv Hitlera koji ugrožava i osvaja sve podunavsko-balkanske zemlje. *Proleter* je pisao o ugroženoj Jugoslaviji i najzad je CK KPJ u januaru 1937. izašao sa velikim proglasom: Hitler ugrožava svakoga, a režim nas ne brani nego predaje. ¹⁵⁰

Kada je Beneš dolazio u Beograd, u aprilu 1937, KPJ je pokazala svoju novu snagu i na spoljnopolitičkim pitanjima: manifestovala je za Beneša a protiv Hitlera i Mađarske. Udružena opozicija koja je u decembarskom proglasu 1936. saopštila da je Stojadinović napustio Malu Antantu i Francusku, sada je saopštila češkom poslaniku da je knez Pavle za Osovinu i da sprema pakt sa Mađarskom. ¹⁵¹

Međutim, Stojadinović, iako je doveo jugoslovensko-mađarske odnose na normalan dobrosusedski nivo prijateljstva i srdačnosti, nikako nije hteo da sklopi pakt sa Mađarskom, i pored sveg navaljivanja i Hitlera i Mussolinija: njegovom režimu takav pakt nije bio potreban (imao je podršku mađarskih gospodara) i samo bi ga kompromitovao kao rušioca Male Antante; odbijajući da sklopi pakt sa Mađarskom, Stojadinović je uspešno maskirao politiku dizanja ruke od Male Antante; Osovina nije suviše smela da tera Stojadinovića na taj pakt, jer je i njoj više odgovarao Stojadinović (bez mađarsko-jugoslovenskog pakta) nego poljuljani beogradski režim (sa tim paktom).

Sastanak Hitler-Horthy, u avgustu 1936, bio je deo konačnog formiranja fašističkog bloka u Srednjoj Evropi i konačno potčinjavanje Mađarske Hitlerovom zahtevu »svi lepo sa Jugoslavijom, svi juriš na Čehoslovačku«. Istovremeno Mussolinijevo prelaženje na Hitlerovu stranu dovelo je i do italijanske intervencije u pravcu mađarsko-jugoslovenskog pakta. Tako je za Prag spremljen rat, a za Beograd — neutralnost i postepeno prilaznje fašističkom bloku. Pripreme za rušenje evropskog mira prisiljavale su dva fašistička diktatora da zbližavaju Mađarsku i Jugoslaviju. Kada u tome nije bilo konačnih rezultata, Stojadinovićevo odbijanje da sklopi pakt sa Mađarskom maskiralo je osovinske ratne pripreme i jugoslovensku orijentaciju. Normalni prijateljski odnosi dveju država u doba evropske promene (koja je vodila u svetski rat) bili su deo rušenja versajske Evrope. ¹⁵²

¹⁴⁹ ARP, KI 1936/310, 338.

¹⁵⁰ *Proleter*, 458, 460, 461, 470, 476, 478, 500. ARP, KI 1936/305, 389. ARP, CK KPJ, 1937/1.

¹⁵¹ AMZV, Beograd, 1. IV 1937, 183.

¹⁵² *Z. Avramovski*, Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937, Beograd 1968, predstavlja već klasično, standardno delo za balkanske događaje 1935—37. godine.

SUMMARY

The author has based the article on the analysis of the meeting between Hitler and Horthy, in August 1936, as it had been of a great importance for the international position of the Kingdom of Yugoslavia.

The meeting had represented one more part of the final forming of the fascist bloc inside Middle Europe, and the conclusive surrendering of Hungary was according to Hitler's requiring: »everybody smooth handedly with Yugoslavia, everybody in a headlong attack on Tchechoslovakia.« Mussolini's joining in with Hitler coinciding with it, had led to the Italian intervention in the Yugoslav-Hungarian Treaty. So there it was all laid out: war for Prague, neutrality and gradual joining the fascist bloc for Belgrade. The very preparations for destroying peace in Europe were forcing the two fascist leaders to lead Hungary and Yugoslavia to approach.

Though the president of Yugoslav government, Milan Stojadinović, had brought the Yugoslav-Hungarian relations to the spheres of friendship and cordiality, he had still refused to sign a treaty with Hungary inspite of ever-increasing pressure of Hitler and Mussolini. He could not find it convenient as yet to be exposed as a breaker of the Little Entente. Meanwhile, refusing to sign the treaty with Hungary, Stojadinović was only masking his real abandonning of the Little Entente. The Axis, again, did not dare increase the pressure on Stojadinović in order to make him sign the treaty, as a »Stojadinović refusing the Hungarian-Yugoslav treaty« was more of a gain, than the enfeebled Belgrade régime *with* pact would have ever been.